

TU v Liberci, Fakulta Pedagogická

461 17 Liberec 1, Hálkova 6

Tel.: 485352515 Fax: 485352332

Katedra: PRIMÁRNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

Obor: UČITELSTVÍ PRO 1. STUPEŇ ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Přístup k dítěti z problémové rodiny Approach to the child from problems family

Autorka: Kateřina Horáková

Podpis:

Adresa: Růžová 179, 503 52 Skřivany

Vedoucí práce: PhDr. Jitka Josífková

	stran	tabulek	grafů	příloh
Počet	81	2	2	1

Anotace:

Kateřina Horáková

DP 2005

Ved. DP: PhDr. Jitka Josífková

Přístup k dítěti z problémové rodiny

V předkládané diplomové práci se v teoretické části pojednává o vlivu rodinné a rodinné výchovy na duševní vývoj dítěte.

V tomto směru jsou představeny typy problémových rodin a dopad jejich prostředí a způsob výchovy na psychický stav dítěte. Dále se práce zaměřuje na vztah školy a rodiny a na vztah učitele k dítěti z této rodiny a navázání komunikace s rodinou. V závěru uvádím možnosti pomoci problémovým rodinám.

Praktická část se u vybraného vzorku dětí mladšího školního věku zaměřuje na výzkum problémových rodin a druhů jejich problémů.

Annotation:

Kateřina Horáková DT 2005 Leader of DT: PhDr. Jitka Josífková

Approach to the child from problems family

The theoretical part of the propounded thesis deals with an influence of the family and family upbringing to child's mental advancement.

I adjudicate types of problem families and impact of their surroundings to the child mental stage. In my thesis I aim at the interrelationship between families and schools and relation of teachers to the children from problem families and establishing communication with these families. In the final part there are presented possibilities of help to the problem families.

Practical part of the selected sample of younger children is directed to the study of the problem families and various types of their problems.

Annotation:

Kateřina Horáková DA 2005 Leiter des DA: PhDr. Jitka Josífková

Einstellung zu dem Kind aus der problematischen Familie

Es handelt sich im theoretischen Teil der präsentierten Diplomarbeit um die Beeinflussung der Kindpsychischentwicklung von der Familie und der Familieerziehung.

Ich stelle die Arten von den Problemfamilien, ihre Kinderziehungsweise ihren Lebensraum vor. Ich beschreibe die Beziehung Schule – Familie, die Verhältnisse Lehrer – Kind und die Anknüpfung von der Kommunikation mit der Familie. Am Ende präsentiere ich noch die Hilfsmittel für diese Familien.

Der Erforschungsteil konzentriert sich an die Forschung von der Problemfamilien und ihren Problemtypen bei den Jungendschulalterkindern.

Prohlášení k využívání výsledků diplomové práce:

Byla jsem seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 o právu autorském, zejména § 60 (školní dílo) a § 35 (o nevýdělečném užití díla k vnitřní potřebě školy).

Beru na vědomí, že TUL má právo na uzavření licenční smlouvy o užití mé práce a prohlašuji, že **s o u h l a s í m** s případným užitím mé práce (prodej, zapůjčení apod.).

Jsem si vědoma toho, že užít své diplomové práce či poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem TUL, která má právo ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, vynaložených univerzitou na vytvoření díla (až do jejich skutečné výše).

Datum:

Podpis:

Prohlášení o původnosti práce:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všekou použitou literaturu.

Ve Skřivanech dne:

Kateřina Horáková

Podpis:

Poděkování:

Děkuji vedoucí diplomové práce, **PhDr. Jitce Josífkové**, za odborné vedení, cennou pomoc a poskytnuté rady při vypracovávání daného tématu.

OBSAH

TEORETICKÁ ČÁST

1. Úvod	10
2. Rodina	11
2. 1. Pojem rodina	11
2. 2. Funkce rodiny	11
2. 3. Rodinná výchova	12
3. Problémová rodina	18
3. 1. Problémová rodina z pohledu státu	18
3. 2. Problémová rodina z pohledu psychologů a pedagogů	21
3. 3. Typy problémových rodin	21
3. 3. 1. Problémové rodiny z hlediska složení jednotlivých členů	22
3. 3. 2. Problémové rodiny z hlediska způsobu výchovy k dítěti	30
4. Vztah školy a rodiny	39
4. 1. Základní vztahy mezi školou a rodinou	39
4. 2. Dítě mezi rodinou a školou	40
4. 3. Konflikt domov – škola	40
4. 4. Spolupráce mezi školou a rodinou	41
5. Vztah učitele k dítěti z problémové rodiny	42
5. 1. Seznámení a návazání kontaktu	42
5. 2. Vliv rodinného prostředí	43
5. 3. Komunikace mezi učitelem a dítětem	44
5. 4. Přístup učitele k dítěti z problémové rodiny	45
6. Druhy pomoci problémovým rodinám	47
6. 1. Ze strany školy	47
6. 2. Ze strany státu	53

PRAKTICKÁ ČÁST

7. Cíl výzkumu	57
8. Předpoklady výzkumu	58
9. Metodika	59
9. 1. Psychologické diagnostické metody	59
9. 2. Užité metody – dotazník	60
9. 3. Výběr výzkumného vzorku dětí	60
9. 4. Výzkum na základě dotazníku	61
10. Kazuistika mé třídy a problémových rodin	68
10. 1. Užité metody – pozorování, rozhovor, analýza pedagogických dokumentů, rozbor výsledků činnosti	68
10. 2. Rodina Terezy	70
10. 3. Rodina Tomáše	71
11. Shrnutí výsledků výzkumu	72
11. 1. Širší výzkum	72
11. 2. Shrnutí kazuistiky	74
12. Závěr	74
13. Seznam citací	76
14. Seznam použité literatury	78
15. Příloha – dotazník	80

TEORETICKÁ ČÁST

1. Úvod

Naše společnost klade velký důraz na rodinu, kde začíná sociální život dítěte. Právě v rodině se utváří osobnost dítěte, která má vliv na jeho pozdější pozitivní nebo negativní vztahy ke škole, společnosti a k vlastní budoucnosti. V rodině je několik faktorů, které se podílejí na psychickém vývoji dítěte.

Do teoretické části práce jsem zařadila typy rodin, které svými problémy ať již ekonomickými, sociálními či výchovnými, negativně ovlivňují charakter dítěte a mají negativní dopad na jeho pozdější názory a postoje k životu ve společnosti. Problémů v rodině si často všimne pozorný učitel, který chce dítěti pomoci, protože si je vědom, že tyto problémy nejsou jeho chybou, ale chybou rodiny, ve které dítě vyrůstá. Do práce jsem zařadila i kapitoly o vztahu školy – učitele k problémovým rodinám, o vztahu učitele k dítěti z této rodiny. V závěru teoretické části nabízím možnost pomoci těmto rodinám, aby jejich problémy měly co nejmenší dopad na negativní osobnost dítěte.

V praktické části bych chtěla ukázat, v jakém typu problémových rodin dítě nejčastěji vyrůstá a jaké typy problémů se v této rodině nejvíce vyskytují.

Závěrem chci podotknout, že každá rodina je individuální a problémy, které se jí dotýkají, mohou mít společné rysy s jinými rodinami, ale pokud chceme dítěti a rodině pomoci v navazování pozitivních vztahů, musíme tak činit vždy objektivně, disktrétně a nezávisle na jiných okolnostech.

2. Rodina

2. 1. Pojem rodina

Rodina patří mezi nejstarší základní společenskou skupinu. Je základem života lidské společnosti.

Dotýká se a ovlivňuje člověka ve všech fázích jeho života. Je nejdůležitější společenskou jednotkou pro vývoj dítěte. „Bez péče rodiny by dítě nemohlo žít a vyvíjet se.“ (cit. 1). Umožňuje dítěti získávat poznatky o fungování společnosti, o jejích zvyklostech, pravidlech, učí jej vzorcům chování, prožívání, osvojuje si řeč, přijímání stravy, hygienické návyky. Každému členu rodiny umožňuje jeho tělesnou, duševní existenci a rozvoj, dává mu pocit jistoty, bezpečí, pocit domova.

Rodina je unikátní a nenahraditelnou institucí, kde se různými způsoby spojuje specifické a univerzální. Projevem specifické interakce je vztah mezi rodiči a dítětem. Rodina je svazkem muže a ženy, kteří vychovávají a hmotně zabezpečují jedno či více dětí. Všichni žijí ve společné domácnosti, plní určené a uznané role vyplývající ze soužití a dávají mu význam ve vztahu k ostatním jedincům a i k celé společnosti.

Rodinu mění a ovlivňují příbuzní rodiny, přátelé, zákony a předpisy, společenské normy a postoje, instituce tj. zaměstnavatel, škola, tradice, zvyky, ale i předsudky a pověry.

Je-li rodina narušena, zatížena nebo ohrožena kritickou událostí, má tendenci se znovu stabilizovat a obnovit svoji funkci.

2. 2. Funkce rodiny

Rodina plní podle Dunovského (1999) v životě dospělých a dětí několik důležitých funkcí.

1) **Biologicko – reprodukční funkce** zajišťuje početí a narození nového člověka. Rodina je biologicky významná pro udržení lidstva. Nejde jen o

přijetí dítěte na svět, ale i o potřebu zabezpečit mu potřebné podmínky pro život a jeho další vývoj, zejména o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.

2) **Ekonomicko – zabezpečovací funkce** se vztahuje na všechny členy rodiny. Nejedná se jen o hmotné zabezpečení rodiny, které udržuje rodinu na určité společenské výšce, ale i o činnosti, které jsou nutností pro fungování celé rodiny. Všichni členové rodiny se svým dílem podílejí na udržování čistoty a hygienického prostředí, ve kterém žijí. Tyto činnosti zahrnuje úklid domácnosti, praní, žehlení, příprava jídla aj.

3) **Emocionální funkce** zajišťuje harmonický život celé rodiny i pocit celkového uspokojení a životního naplnění pro všechny její členy. Chrání a pomáhá v běžných i mimořádných situacích, sdílí radosti i překonává zátěžové situace.

4) **Socializačně – výchovná funkce** je nejvýznamnější a nejdůležitější funkcí v rodině. Přímo se dotýká způsobu výchovy dítěte a jejího vlivu, porozumění, potřebách, požadavcích na psychický vývoj dítěte. Ve své diplomové práci jsem se zaměřila právě na tuto část.

Rodina je považována za základní jednotku společnosti právě proto, že má uvedené důležité funkce, které jsou v prostředí rodiny nenahraditelné. Rodina plněním svých funkcí dává předpoklady k uspokojování důležitých potřeb všech jejích členů, dětí i dospělých: potřeb sociálního styku a komunikace, vzájemné pomoci, lásky, jistoty, dosahování cílů, nalézání a realizování životního smyslu.

2. 3. Rodinná výchova

Pro výchovu dítěte patří na první místo citové vztahy, které v rodině převládají a zaujímají důležité postavení. Rodiče – otec a matka jsou samozřejmou součástí rodiny jako jedné z významných složek světa dítěte.

Podle Vágnerové (2000, str. 170 – 172) jsou rodiče svou přítomností nejbližší dítěti, a tím se velmi podílejí na jeho vývoji. Jsou zdrojem jistoty a bezpečí, dávají dítěti první silné zkušenosti ze života. Rodiče představují pro dítě model pro učení nápodobou, identifikaci, vzor pro budoucnost dospělého chování. Začleňují dítě do společnosti, a proto by měli vytvářet pro dítě takovou rodinnou atmosféru, která by byla nejlepším předpokladem pro správnou výchovu dítěte.

Zejména malé dítě je fyzicky i psychicky křehké a zcela bezbranné a závislé na rodičích, kteří pro něj vytvářejí takovou rodinnou atmosféru, ve které může žít, rozvíjet se a vyrůstat. Příznivá rodinná atmosféra je svazkem vzájemné důvěry a stability. Nemnoho rodičů dokáže rozeznat, co je pro jejich dítě nejlepší a jsou rodiče, kteří svým jednáním a činy mohou ohrožovat a poškozovat vývoj dítěte v osobnost.

Ztotožňuji se se Smrčkou (1986, str. 75 – 90), který ve své knize uvádí řadu aspektů, které jsou důležité při správné výchově dítěte, a na které bychom neměli zapomínat. Jedním z aspektů rodinné výchovy je předcházet negativním citům, které porušují rovnováhu a vyvolávají krize. Jsou to např. strach, úzkost, hněv, nezáměr, odmítání ze strany rodičů. Stačí i nenápadné náznaky nepřátelství k tomu, aby dítě trpělo. Tyto negativní city vznikají na základě nesnesitelné rodinné atmosféry, kdy se rodiče hádají, vyvolávají domácí scény, jsou podráždění a nervózní. To vše působí na psychiku dítěte, které se po těchto zkušenostech může stát neurotickým, roztěkaným a problémových ve vztahu k jiným lidem.

Dalšími aspekty při výchově, na které se musíme zaměřit, jsou klid a trpělivost. Klid a trpělivost musí z nás vyzařovat, i když dítě káráme nebo mu něco prikazujeme. Nezvyšujeme hlas. Slova a gesta, která vyjadřujeme, promýšlíme, abychom zbytečně nelitovali dalších následků našich činů.

V dnešní době, kdy jsou rodiče hnáni za co nejlepším výkonem v práci a snaží se zajistit pro své děti co možná nejlepší materiální zázemí, opomíjejí

některé další důležité aspekty výchovy. Mezi ně patří především řád a pravidelné zvyklosti – rituály. Např. když se celá široká rodina pravidelně schází, usedá večer ke společnému jídlu, má vládnout pohoda, kterou dítě vnímá jako bezpečí domova. Podobnou zvyklostí je ukládání dítěte ke spánku. Další aspekt – důslednost patří mezi základní výchovná pravidla. Přináší dítěti pocit jistoty, říká mu, co může a nemůže, musí a nemusí, co je a není společensky přijatelné. Dítě poznává hranice svobody, učí se schopnosti vyjadřovat se k různým názorům. Učí se myslet a být samostatným nezávislým člověkem.

Jak Smrčka dále uvádí, rodina tak tráví společné chvíle hlavně večer a o víkendech. Společně strávený čas stmeluje rodinu a pevnost vztahů v ní. Společné zájmy, oslavy různých svátků jsou výbornou příležitostí pro sbližování a vzájemné porozumění všech členů rodiny.

Dítě velmi vnímá rodinnou atmosféru a jsou pro něj důležité i maličkosti, které si dospělí ani neuvědomují. Důležitou součástí výchovy jsou vztahy jednotlivých členů, jak o tom píše Matějček (1991). Dítě poznává vztahy členů rodiny k němu, ale i vztahy mezi dospělými. Ví, že jeho nejbližší rodinou jsou rodiče, do širšího okruhu patří prarodiče a další příbuzní. Vší má si vzájemného vztahu mezi otcem a matkou a jejich rolí v rodině. Ví, jak se k němu kdo chová, co může od koho očekávat, jak se komu zavděčí a jak se vyhne nepříjemnostem.

Pro dítě tedy není domov jen majetek, hračky a věci, kterým ho rodiče zásobí, aby nezlobilo a nerušilo. Pro dítě jsou domovem ti, kteří s ním žijí a mají ho rádi. Lásku mu nejenom dávají, ale i ono dává jim. Seznamuje se s mnoha lidmi, kteří na něj výchovně působí, přičemž každý z nich má jiný názor a tato rozdílnost názorů je dalším z faktorů, které spolupůsobí na psychiku dítěte.

Rodičovská láska vyrůstá z úcty a odpovědnosti za rozumový, citový a mravní vývoj dítěte. „Kladný emoční vztah k dítěti ve výchově souvisí

s humanistickými názory a postoji. Záporný emoční vztah ve výchově souvisí se znevažováním člověka a osobnosti v teorii i v praxi: s pesimistickým pohledem na lidskou povahu a na možnosti jejího rozvíjení.“ (cit. 2)

Z vývojové psychologie víme, že již v těhotenství se vytváří pouto mezi dítětem a matkou. Matka je s dítětem v nejtěsnějším spojení, je součástí každodenního života, představuje pro dítě živoucí podnět, který ho obdarovává city, učí jej přivykat si prostředí, ve kterém žije, vytváří bohatá citová pouta, důvěru, oporu, jistotu, prožívání lásky a pochopení smyslu života vůbec. Jestliže dítě s matkou nemá z nejrůznějších důvodů (nemoc, úmrtí matky, odložení) vytvořené pouto, může se to negativně projevit v jeho vývoji a výchově. Tato citová deprivace je základem většiny neurotických poruch, jak uvádí ve svých knihách Matějček (1991, 1992).

Matka vytváří pro dítě první ničím nenahraditelné spojení s cizím vnějším světem. „Rané zkušenosti vytvářejí dohromady smysluplný celek, který umožňuje základní orientaci ve světě a pochopení vlastní pozice v něm. Jsou základem pro další učení, které na ně navazuje.“ (cit. 3)

V rodině však působí také otec. „Vazba s otcem může být pro dítě alternativním zdrojem jistoty a bezpečí, ale i zdrojem stimulace. Děti jsou schopné vytvořit si citovou vazbu na oba rodiče. Vztah k otci bývá zpravidla sekundární a proto se v něm může odrážet zkušenost, kterou dítě získalo ve vztahu s matkou. To znamená očekávání určitého způsobu chování, reakce na dětské potřeby, míry frustrace apod.“ (cit. 4)

Podle Vágnerové (2000, str. 172 – 176) je význam spojení mezi dítětem a rodičem stejného pohlaví také velmi důležitý, protože si tím dítě přisvojuje model mužské či ženské role v rodině. V tomto spojení dítě napodobuje a identifikuje se s rodičem stejného pohlaví. Je prokázáno, že otec věnuje více pozornosti synovi a matka dceři. Přítomnost otce v rodině snižuje riziko nevhodného chování chlapců v dospívání. V rodině působí

také spojení mezi dítětem a rodičem opačného pohlaví čili oidipovský komplex.

U někoho, nejvíce u svobodných matek a rozvedených rodičů, je vazba tak silná, že se stává problémem při navazování vztahů dítěte v dospělosti. Působení rodičů a jejich vliv by se měl vzájemně doplňovat a vyrovnávat. Měl by být harmonický, aby dotvářel celkovou rodinnou atmosféru a pohodu, ve které vyrůstá nová osobnost. Rodiče, kteří z jakýchkoliv důvodů nedokáží dítěti vytvořit harmonickou láskyplnou rodinnou atmosféru, ho poznamenávají a hluboko zatěžují jeho citový a mravní vývoj. Deformují jeho vztahy k ostatním lidem a k celé společnosti. Zjednodušeně platí, že čím jsou rodiče v životě spokojenější, tím je také jejich dítě šťastnější. Je tedy zřejmé, že pro vývoj dítěte je nejvýhodnější kompletní funkční rodina.

Matějček (1992, str. 72 – 84) a Vágnerová (2000, str. 177 – 183) se ve svých knihách shodují, že i vztah dítěte k sourozenci ovlivňuje jeho osobnost a postavení v rodině. Jedináčkové bývají egocentričtí, stávají se privilegovaným dítětem v rodině. Ze tří dětí v rodině bývá na tom nejlépe ten prostřední. I když soupeří se starším, může si dovolit být shovívavý vůči mladšímu sourozenci. Nejstarší bývá vzorem a měřítkem pro ostatní, k nejmladšímu bývají rodiče tolerantní, nejshovívavější, bývá rozmazlován rodiči a rodiče s ním prožívají svou rodičovskou hrdost.

Z osobní zkušenosti vím, že sourozencům neprospívá velký věkový rozdíl, dochází k odcizení a chybí společné zájmy. Domnívám se, že ideální jsou dva sourozenci ve věkovém rozdílu dvou let. Tito sourozenci vyrůstají v těsné blízkosti, mají společné kamarády, mohou mít společné zájmy, a přesto je každý svou osobností.

Výchova dítěte je velmi náročná, mnohdy obětavá, je založena na pěstování nejrůznějších návyků a jejich upevňování. Ale zpětnou vazbou nám je radost a láska, kterou nám dítě projevuje. Když nás obejmě, jen

proto, že se chce pomačkat, být s námi, když jsme první, koho volá, když nás potřebuje.

Jak uvádí Čáp (1996, str. 167 – 170), najít správný recept pro výchovu dítěte je těžké. Každý rodič vychází z vlastní osobní zkušenosti z dětství, ze zkušeností vlastních při výchově dětí, ze společenskohistorických podmínek, ekonomických podmínek, kulturních tradic rodiny a země.

Způsob výchovy se také často mění, zažije-li rodina krizi či neočekávanou situaci, která může pozitivně či negativně ovlivnit všechny členy rodiny. Ekonomické nebo bytové podmínky, vztahy mezi rodiči, příchod nového člena rodiny - to vše se může rodině přihodit a změnit postoj a výchovný styl k dítěti.

„Způsob výchovy v rodině působí na celou osobnost dítěte a ta opět jako celek odpovídá na výchovné působení rodičů, do určité míry je ovlivňuje. Přitom různé subsystémy osobnosti dítěte vstupují do vztahu v odlišné míře a formě, a to ve specifických vztazích k různým složkám způsobu výchovy“ (cit. 5).

I když dítě vyrůstá v rodině, je od počátku začleněno i do společnosti. Fontana (1997) říká, že se společností se dítě setkává již v mateřské škole, pak i v základní škole. A právě zde se projevuje, jakou výchovou je ovlivněn, jak tato výchova působí na jeho jednání a postoj k ostatním lidem, se kterými pracuje a učí se.

I škola, tak jako rodina, silně ovlivňuje a působí na dítě, přináší mu množství dovedností, rozvíjení schopností, podporuje jeho zvědavost, formuje jeho zájmy, svědomitost, vytrvalost a kooperativnost. Může být také zdrojem trápení, frustrace, strachu, nudy, lhostejnosti, sebedoceňování, agresivity, odporu.

Čáp (1996, str. 215 – 223), tak jako mnozí jiní autoři, si je dobře vědom, že právě způsob výchovy v rodině silně působí na dítě, jeho školní prospěch a chování v kolektivu.

V rodině, kde rodiče dítě milují a mají k němu kladný emoční vztah, dítě dobře prospívá. Pokud mají rodiče k dítěti záporný emoční vztah, pak jejich dítě špatně prospívá.

Škola je místem, kde se setkává dítě s jiným cizím člověkem – učitelem. Mezi učitelem a dítětem vzniká nový mezilidský vztah, který působí na dítě a ovlivňuje tím i rodinnou atmosféru. Učitel se snaží vytvořit u dítěte kladný citový vztah a postoj k učivu, který pokud je pozitivně podpořen ze strany rodičů, kladně působí na rozvoj osobnosti dítěte.

Zvolit správný způsob výchovy, který by pozitivně rozvíjel dítě v osobnost, je nejtěžší úkol pro rodiče a vychovatele – učitele. Obtížnost tohoto procesu spočívá především v tom, že na dítě spolupůsobí celá řada nejrůznějších faktorů, které se vzájemně ovlivňují. Nelze proto u každého dítěte uplatňovat stejné výchovně vzdělávací postupy, ale je nutné tyto ovlivňující faktory znát, respektovat.

I v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině je v § 32 napsáno: „Rodiče mají být svým osobním životem a chováním příkladem svým dětem.“ (cit. 6)

3. Problémová rodina

3. 1. Problémová rodina z pohledu státu

Zvláštní ochranu rodině, dětem a mladistvým zaručuje čl. 32 Listiny základních práv a svobod a dále Úmluva o právech dítěte, která deklaruje právo dítěte na život, zdravý vývoj, rodičovskou péči, vzdělání a zaměstnání.

Náš stát v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění zák. č. 91/1998 nově upravuje pojem rodičovské zodpovědnosti jako soubor povinností a práv rodičů k nezletilým dětem, které spočívají v zajišťování jejich výchovy, výživy, správě majetku a vytváření harmonického rodinného

prostředí. Vztahy mezi rodiči a dětmi, jak jsem již uvedla, jsou velmi složité.

„Zákon o rodině je určuje takto:

§31

(1) Rodičovská zodpovědnost je souhrn práv a povinností

- a) při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj,
- b) při zastupování nezletilého dítěte,
- c) při správě jeho jmění.

(2) Při výkonu práv a povinností uvedených v odstavci 1 jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.“ (cit. 7)

V případě, že výchova rodičů selhává, stává se negativním pro společnost, mění se rodina v problémovou pro její zákony, normy, předpisy, instituce.

Problémová rodina je podle zákona ta, kde rodiče nemohou, nechtějí nebo zneužívají své rodičovské zodpovědnosti, tedy ohrožují zájem a psychický a tělesný vývoj dítěte. Pak zasahuje do jinak chráněného soukromí rodiny stát, který plní svoji roli sociálně – právní ochrany dětí.

„V zákoně je o tom stanoveno v § 43, 44.

§ 43

(1) Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně-právní ochrany dětí, učinit tato opatření:

- a) napomene vhodným způsobem nezletilého, jeho rodiče a osoby, kteří narušují jeho řádnou výchovu;
- b) stanoví nad nezletilým dohled a provádí jej za součinnosti školy, občanských sdružení v místě bydliště nebo na pracovišti;
- c) uloží nezletilému omezení, která brání škodlivým vlivům na jeho výchovu, zejména návštěvu podniků a zábav pro nezletilého vzhledem k jeho osobě nevhodných.

§44

(1) Brání-li rodiči ve výkonu jeho rodičovské zodpovědnosti závažná překážka a vyžaduje-li to zájem dítěte, může soud pozastavit výkon rodičovské zodpovědnosti.

(2) Nevykonává-li rodič řádně povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti a vyžaduje-li to zájem dítěte, soud jeho rodičovskou zodpovědnost omezí; přitom vždy konkrétně vymezí rozsah práv a povinností, na které se omezení vztahuje.

(3) Zneužívá-li rodič svou rodičovskou zodpovědnost nebo její výkon nebo ji závažným způsobem zanedbává, soud jej rodičovské zodpovědnosti zbaví.

(4) Dopustil-li se rodič úmyslného trestního činu proti svému dítěti či ke spáchání trestného činu své dítě mladší patnácti let použil, popřípadě se dopustil trestného činu jako spolupachatel, návodce či pomocník k trestnému činu spáchanému jeho dítětem, soud vždy posoudí, zda tu nejsou důvody pro zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti.“
(cit. 8)

Žijeme v demokratické zemi, kde každý člověk má svá práva a povinnosti. Být rodičem přináší velkou zodpovědnost a zároveň celou řadu do té doby neznámých povinností.

Jsou rodiny, které své rodičovské úkoly plní velmi zodpovědně, ale setkáváme se jako učitelé také s opačným přístupem. Naší povinností je podat takovým rodinám pomocnou ruku.

Ovšem jestliže jsme my - učitelé vyčerpali všechny možnosti pomoci, je na místě, aby tak učinily sociálně-právní orgány nebo soud.

3. 2. Problémová rodina z pohledu psychologů a pedagogů

Zatímco stát přesně vymezuje pojem rodina – problémová rodina, pro odborníky z oborů psychologie a pedagogiky má širší význam.

Zdánlivě „normální, bezproblémová“ rodina ze strany státu se pro vychovatele – učitele a odborníky stává problémovou ve chvíli, kdy jednotliví členové rodiny působí dítěti svým jednáním vědomé či nevědomé problémy.

Podle Dunovského (1999, str. 101) můžeme to také vyjádřit jako selhání některého člena nebo členů rodiny, jež se projevuje v nedostatečném plnění některých nebo všech základních rodinných funkcí.

Problémových rodin je tedy celá řada. Můžeme je rozdělit na dvě skupiny:

- 1) problémové rodiny z hlediska složení jednotlivých členů rodiny,
- 2) problémové rodiny z hlediska způsobu výchovy k dítěti.

3. 3. Typy problémových rodin

Vzhledem k tomu, že mi bylo blízké rozdělení typů problémových rodin podle Dunovského (1999), Dytrycha (1994, 2002) a Matějčka (1992, 1994, 2002) zachovala jsem toto členění i já.

3. 3. 1. Problémové rodiny z hlediska složení jednotlivých členů rodiny

Rozvod

„Rozvod je zlá věc, ale špatné manželství nemusí být nic lepšího, ba může být ještě horší.“ (cit. 9).

Jestliže si manželé přestávají rozumět, necítí k sobě lásku a rodinná atmosféra je neúnosná, je pro celou rodinu lepší, když se manželé rozejdou. V dnešní době není rozvod nic velkolepého. O rodině psala MF Dnes a uvedla statistiku, že ze sta uzavřených manželství se jich padesát rozpadá.

Jak píše Matějček (1992, str. 150 – 154), nesmíme ovšem zapomínat na dítě, které je účastníkem celé rodinné krize, ztrácí pocit jistoty, existence rodinného zázemí, často se stává rukojmím, prostředníkem, přes kterého si rodiče vyřizují své účty. Dítě potřebuje oba rodiče, jak matku, tak otce. Tvrzení rodičů, že u jednoho z nich jim bude lépe, není správné, jen v případě, že druhý rodič porušuje §31.

Lidé, kteří se v manželství rozcházejí, mohou najít způsob, jak spolu vyjít, aby neohrožovali zdravý citový vývoj dítěte. Střídavá péče o dítě je jedním ze slušných způsobů, jak dítěti co nejméně ublížit.

Ať chceme nebo ne, dítě vnímá rozvod jako hádku, které je svědkem, myslí si, že ji zavinilo. Rodiče se hádají, křičí, vyčítají si, nebo spolu vůbec nemluví.

Rozvod rodičů dítě velmi zatěžuje, je výrazně ohrožen jeho zdravý vývoj osobnosti. Dítě mívá poruchy spánku, pomočuje se, často ho bolí hlava, břicho, trpí nechutenstvím, zhoršuje se jeho školní prospěch a chování. Dytrych (1982) uvádí, že rozvod nejvíce zatěžuje dítě ve věku 10 – 12 let.

„Rodiče by si měli i nadále zachovat vědomí svých rodičovských úkolů a povinností. I zákon o rodině totiž stanoví, že po rozvodu stejně jako před

ním jsou oba rodiče odpovědní za řádnou výchovu dítěte.“ (cit. 10) Rozvodem sice končí manželství, ale ne rodičovství, které se týká obou rodičů.

Dále se Dytrych (2002, str. 50 – 53) vyjadřuje o popuzování dítěte proti druhému z rodičů a kupování si jej. Z bezproblémového dítěte se stává uzlíček nervů, který začíná mít problémy ve škole. Dítě je málo ctižádostivé, svědomité, více citlivé, dráždivé, neoblíbené i agresivní mezi svými vrstevníky.

Špatný prospěch ve škole je záminkou pro rodiče, kteří si tento důsledek vyčítají špatnou výchovou jednoho z nich. Přitom zapomínají na dítě, které vlivem rozpadu rodiny ztrácí klid rodinné atmosféry, ve které by se mohlo plně koncentrovat na učení.

Rodiče během rozvodu jsou zaujati svými problémy, kdy kromě svého manželství, řeší také ekonomické a bytové podmínky, a tak opomíjí potřeby a výchovu svého dítěte. Je správné, aby dítě vědělo, co se v rodině děje, ale nesmíme mu nic vnucovat. Je důležité, abychom dítěti vše v klidu vysvětlili a ujistili ho, že je to záležitost rodičů, kterou si musí vyřešit a za kterou dítě nemůže.

Shodují se s Matějčkem (1992, 2002) a Dytrychem (2002) v tom, že pro rozvod jsou nebezpečné dvě krajní situace, které se bohužel nejvíce odrážejí v dalším vývoji dítěte.

První, když u jednoho z manželů převládá pocit zklamání, osamocení, takže se až příliš upíná na dítě.

„Zvláště matky se až přepjatě zaměřují na dítě a zahrnují je přílišnou péčí a obětavostí. Obětavost ano, ale ne obětování! Dítě je v každém svém vývojovém období už samostatnou, svébytnou osobností a nesmí být ve svém vývoji svazováno tím, že je někdo v pravém slova smyslu uvězní do své láskyplné péče. Navíc takovýto postoj má tendenci přerůstat v postoj „vlastnický“. Dítě se stává matčiným nezcizitelným majetkem, který si

matka jednak rozhořčeně pro sebe hájí, ale také s ním po svém zachází a manipuluje. Má-li však dítě jednou samostatně žít a pracovat, má-li být samo jednou někomu oporou, nemůže zůstat neustále jen s matkou, ale musí se od ní postupně odpoutávat a učit se chodit po vlastních cestách.“ (cit. 11)

„Druhá situace, kdy v jednom z manželů převládají pocity hněvu, nenávisti a pomsty, takže se snaží odstranit druhého manžela ze života dítěte.“ (nepř. cit. 12)

Obě situace vedou k manipulaci s dítětem, kdy se každý z rodičů snaží dítě „koupit“ a to buď materiálními hodnotami, nebo psychickým nátlakem, osočováním a pomlouváním toho druhého. Rodiče ovšem zapomínají na to, že dítě dorůstá a vytváří si vlastní obraz o své rodině, svých rodičích. Poznává, jaká je skutečnost mezi slovy a činy svých nejbližších. Proto bychom měli zachovat příznivý pohled na druhého z rodičů. Dítě si tak samo udělá obrázek o tom, jaký kdo z rodičů je, jestli je oba může pokládat za slušné a úctyhodné lidi.

Důležitou roli v rozvodu hrají také prarodiče, tety, strýcové a jiní členové širokého příbuzenstva. Podrobně o příbuzenských vztazích píše Matějček (1992) a uvádí, že rozvodem se často tyto vztahy narušují. Prarodiče se mohou navzájem osočovat, nenávidět, neakceptují dítě, ke kterému měli dříve pozitivní vztah. Mohou také milovat dítě ještě víc a žádají kontakt, i když jim v tom jeden z rodičů brání.

Každý rozvod je individuální a velkou zátěží na psychiku dítěte, proto by si rodiče měli uvědomovat závažnost celé situace, a nestydět se vyhledat pomoc u odborníků. Jen tak předejdou dalším možným problémům ve výchově dítěte.

Mladí rodiče

Mezi mladé rodiče řadíme ty, jejichž potomek se narodil v rozmezí od osmnácti do dvaceti let jejich života. Matějček (1994) a Dytrych (1994) řadí mezi mladé rodiče i ty, jimž se narodilo dítě před jejich osmnáctými narozeninami.

Vlivem společenských změn od roku 1989, díky masmédiím, sexuální výchově ve škole a plánovanému rodičovství ubývá velmi mladých rodičů.

Podle Matějčka (1992, str. 90) se dítě těmto rodičům rodí neplánovaně a mnoho partnerů bývá těhotenstvím zaskočeno. Narozené dítě a péče o něj se stává zátěží pro mladé manžele, kteří často nevědí, co chtějí v životě dělat, jaké mají cíle, co od života očekávají.

Jsou emočně nezralí, nepřipraveni na plnění rodičovství. Ve své emoční nezralosti nejsou schopni hlubších citů a lásky k dítěti, které je potřebuje pro svůj další psychický vývoj. Manželství a péče o dítě rodiče vyčerpává, tísní, dochází k rozčarování z života dospělého člověka, a tak se obrací o pomoc ke svým rodičům.

Často jsou na svých rodičích závislí. Mladí manželé nebývají hmotně zabezpečeni, mají bytové a finanční potíže. Proto ve většině případů očekávají pomoc od svých rodičů. Bydlí s nimi, rodiče finančně pomáhají mladým a nakonec jim také pomáhají s péčí o dítě. Rodiče se nestávají pro dítě žádnou autoritou. Dítě je neposlouchá a upíná se k prarodičům, kteří dítě ochraňují a rozmazlují.

To jsou základní důvody, proč mladá manželství nevydrží a rozpadají se. Prarodiče mají v těchto rodinách důležitou funkci poradců, ale nesmí zapomínat, že pro dítě jsou na prvním místě jeho mladí rodiče, kteří se v nastalé situaci rozhodli žít spolu.

Rodiče ve vyšším věku

V dnešní době manželé odsouvají narození prvního dítěte až po svých třicátých narozeninách. V tomto věku také zjišťují, že ze zdravotních důvodů dítě nemohou mít přirozenou cestou. Proto, když žena díky medicíně otěhotní a narodí se jí zdravé dítě, je toto dítě považováno rodinou za vymodlené. Již běžně se tedy stává, že narození druhého či třetího potomka mají až okolo svých čtyřiceti let.

V této době mají již rodinu hmotně zabezpečenou, a tak se mohou plně soustředit na výchovu dítěte a užít si rodičovských povinností. Tito rodiče také nenechávají nic náhodě, čtou literaturu o dětech a rodičovství, navštěvují různé kurzy pro rodiče a děti. Mohli bychom říci - ideální rodiče. Ale?

Matějček (1992, str. 93 – 95) dobře vystihuje, že na základě sesbíraných zkušeností z knih a kurzů jsou si tito rodiče více vědomi nebezpečí, která dítěti hrozí při různých aktivitách. Jsou více úzkostnostní a vnímavější vůči nebezpečím, jež by mohla ohrozit jejich dítě. Méně se uvolňují ke spontánním reakcím, k radostem. Mají tendenci zveličovat nemoci a různé poruchy. Stále myslí na blaho svého dítěte. Idealizují si své dítě. Nutí je k všestrannému duševnímu a tělesnému rozvoji; zdravá výživa, dostatek spánku, teple se oblékat, pobyt na čerstvém vzduchu. Nenechávají dítě dělat nic samo, dítě se posléze stává nesamostatným a plně závislým na rodičích. Také se musí vyrovnávat s mnoha společenskými problémy, protože jejich vrstevníci již mají děti na sklonku školní docházky.

Je chvályhodné, že tito rodiče pečují s velkou láskou o dítě, obětovávají se mu, musí si ale uvědomit, že se ztrácí individualita dítěte, a proto by měli slevit ze svých požadavků a nechat občas dítě jít přirozenou cestou.

Úmrtí v rodině

Jistě nejsmutnější a nejbolestnější událostí pro dítě je smrt jednoho z rodičů. Dítě přichází o osobu, kterou milovalo, vzhlíželo k ní, mělo ji za příklad.

Matějček (1992, str. 140 – 143) říká, že více vnímají a uvědomují si závažnost úmrtí jednoho z rodičů starší děti než mladší. Dospělí se domnívají, že mladší děti, zejména děti v předškolním věku, neprožívají bolest a ztrátu nad blízkým člověkem, tak intenzivně jako starší děti a dospělí. Myslí si, že děti co nejdříve zapomenou. Naproti tomu oni sami se uzavírají do sebe, jsou skleslí, apatičtí, depresivní, trpí různými neurotickými obtížemi. U všech pozůstalých se projevuje šok, protest, beznaděj – zoufalství, uklidňování, vyrovnávání, smíření.

Čas léčí všechny rány. Bolest a truchlení nad ztrátou milovaného člověka působí nejvíce první rok. Poté si všichni uvědomují, že čas plyne, jako když se střídají čtyři roční období.

Z vlastní zkušenosti vím, že nejhorší a nejvíce citlivou situací bývají pro truchlící rodinu první svátky – Vánoce.

Mnoho lidí vyhledává pomoc psychologa a psychiatra. Je to správné, protože čas všechny rány nezahojí, a každý z rodiny se ze ztráty milované osoby vyrovnává po svém a nemá čas pomáhat ostatním.

Osamocený rodič se totiž stává hlavou rodiny, která musí zajistit všechny její funkce. Útěk do zaměstnání mu často přináší větší uspokojení než být doma a prožívat smutek.

Dítě se najednou stává osamoceným na všechny své problémy, a pokud mělo se zemřelým rodičem velmi úzký milující vztah, ocitá se v beznaději, očekává pomoc, která těžko přichází ze strany jeho rodiny. Ve společnosti se stává problémovým, a proto je namístě psychologická a psychiatrická pomoc. Za tu se nemusí nikdo stydět. Pro všechny zúčastněné je důležité

nezatajovat své chování a své citové potřeby. Potřebu pomazlit se s někým, ale i být sami, nevnucovat se. Zdrženlivost společnosti, ve které rodina žije, je nejcitlivějším možným přístupem k truchlící rodině.

Jestliže má dítě otázky, měli bychom mu je šetrně, ale pravdivě odpovídat, aby si zemřelou osobu nezidealizovalo a nepřinášelo mu potíže v navazování jiných vztahů.

Celá rodina se musí semknout a společnými aktivitami a prací se pomalu vracet do života plného radostí.

Neúplná rodina – matka samoživitelka

V dnešní době vlivem společenské svobody Dunovský (1999) zaznamenává případy, kdy žena, většinou starší, touží po dítěti, ale odmítá manželské soužití.

Do této skupiny také zařazuje ženy, kterým dítě slouží jako prostředek pro udržení partnera, a které se nakonec ocitají s dítětem sami.

„Tato žena má představu, že vliv otce by jen rušil způsob, jakým chce své dítě vychovat a co z něho chce mít. Nedá si vysvětlit, že dítě pro svůj vývoj potřebuje identifikaci s mužskou postavou v rodině, že potřebuje přebírat určité návyky a způsoby chování, které může získat právě jen od muže a které matka nemůže nahradit.“ (cit. 13)

Přesto tyto ženy dítě nezavrhují, ale upínají se k němu, pěstují si představu, že dítě otce nepotřebuje. Tím zdůrazňují roli matky a narušují psychický vývoj dítěte, které může mít v budoucnu problémy s navazováním vztahů k mužům a problémy s tradiční funkcí rodiny.

Nový člen rodiny

V prvním případě myslíme příchod novorozeněte. V rodině, kde se vše točilo kolem jediného dítěte, se situace změní právě s narozením dalšího dítěte. O tom velmi podrobně píše ve své knize Smrčka (1986, str. 101 – 105). Pozornost rodiny se upíná k novému členu a dítě, které toto privilegium dosud užívalo, často žárlí a postupně nenávidí sourozence. Považuje jej za vetřelce do rodiny. Své emoce si začne vybíjet i mezi kamarády, jeho školní prospěch se může zhoršit právě proto, že rodiče všichni svoji pozornost věnují novorozeněti.

Rodiče by měli být velmi opatrní a ostražití, aby svým přístupem a chováním k dítěti rozptýlili všechny obavy o jejich lásce k němu a naučili ho žít s novým členem rodiny.

V druhém případě myslíme příchod dospělé osoby do rodiny. Dnes, kdy jsou rozvody běžnou záležitostí, se stává, že i tito dospělí hledají novou příležitost v novém svazku. Matějček (1992, str. 169 – 170) uvádí, že mnozí dospělí si uvědomují, že získat si lásku jiné osoby, která již vychovává své dítě, je velmi těžké. Ale když si dítě oblíbí (přijme) nového tatínka – maminku, je to na dobré cestě k vytvoření nové kompletní rodiny.

Někdy se ale rodiče rozhodnou bez dítěte. Dítě potřebuje čas si zvyknout na přítomnost další osoby v rodině. Zkouší, provokuje, vyvolává problémy, snaží se dospělé rozdělit a pokud toto dospělí vydrží, zjišťuje, že již akceptuje nového tatínka – maminku a má je rádo jako kamaráda. V opačném případě je rodinné prostředí pro dítě nesnesitelným místem, odkud se snaží co nejrychleji utéci a zprerhat všechny vazby s ní.

V tomto momentě se nabízí otázka pro rodiče. Kdo je pro Vás nejdůležitější osobou v rodině, Vaše pokrevní dítě nebo cizí dospělá osoba?

3. 3. 2. Problémové rodiny z hlediska způsobu výchovy

S následky způsobu výchovy se rodina setkává v mateřské, popř. základní škole.

Podle Čápa (1996), Dytrycha (1994, 2002) a Matějčka (1992, 1994, 2002) **negativní** (záporné) **výchovné způsoby** přinášejí dítěti do budoucna chladné postoje, city k lásce, důvěře, otevřenosti, pomoci druhým.

Výchova zavrhuje

S tímto způsobem výchovy se můžeme setkat u rodičů velmi mladých, u osamělých matek, v rodinách, kde příchod dítěte byl neočekávaný.

Čáp (1996, str. 168) a Matoušek (2003, str. 87) shodně ve svých knihách uvádějí, že tito dospělí lidé trpí vysokou agresivitou, nezralostí k rodičovství, intelektuálním nebo somatickým handicapem, bývají duševně nemocní, jsou silně nespokojeni s vlastním životem. Mají za sebou trestnou činnost. Chladné postoje a neprojevování citů k dítěti jsou často důsledkem zacházení, jakým prošli v dětství. I jimi jejich rodiče opovrhovali, nenáviděli a některé i týrali. Také ústavní péče, kterou někteří prošli, jim neumožnila poznat, co je to vřelá mateřská láska.

„K nevraživým postojům vůči dítěti dochází nejčastěji tehdy, když dítě již svou pouhou existencí připomíná jednomu nebo oběma rodičům nějaký životní nezdar, hluboké zklamání, otřes či jinou životní nepříjemnost (znásilnění), nebo když pro své tělesné či duševní nedostatky nesplňuje očekávání rodičů.“ (cit. 14)

Některé matky jsou tak zaskočeny těhotenstvím, že všem své dítě tají a po porodu je usmrtí nebo ponechají svému osudu. Je zajímavé, že jestliže je v rodině více dětí, rodiče extrémě zavrhuje právě jen jedno. Někdy to bývá nejmladší, které je nechtěné a neočekávané. Někdy to bývá dítě, které má rodič z předchozího svazku.

„Podle Matějčka (1992) někdy rodiče zavrhuje své dítě, činí většinou ve vědomé a skryté podobě vlastního domova. Proto se pomoc těmto dětem dostává až s příchodem do mateřské nebo základní školy, kde se dítě setkává s učitelem – vychovatelem, který jako zkušený pozorovatel si všimne zvláštního chování dítěte, případně jeho špatného fyzického zdraví.

Někteří rodiče však dítě zavrhuje i nevědomě. Jestliže jeden z rodičů tak činí vědomě tím, že např. dítě tělesně týrá, druhý může svou pasivitou a nezakročením a nepomocí dítěti činit nevědomě. Některé matky se tak bojí agresivity svého partnera, že k pomoci své a dítěte neudělají nic až do dospělosti svého dítěte. To vede až k rodinné tragédii, kdy dospělé dítě opovrhované svým rodičem mu smrtelně ublíží.

Zavrhuje výchova se projevuje, týráním dítěte, nepřiměřeným fyzickým trestáním, omezováním, utlačováním, dítě je hnáno k hněvu, vzdoru a protestu nebo do pasivity a rezignace. Náprava duše tohoto dítěte je velmi obtížná a nesnadná.“ (nepř. cit. 15)

Dítě je často z takové rodiny odebráno a dáno do ústavní péče. Tam ale náprava není dostatečná. I když dítě je v čistém, útulném a klidném prostředí, k dítěti se střídají vychovatelé a nezažívá láskyplnou náruč, do které by se mohl schovat a kdo by ho měl skutečně rád takového jaké je.

V naší republice existuje Fond ohrožených dětí, který provozuje zařízení pro děti Klokánek. Bližší informace o Fondu ohrožených dětí nalezneme na internetu, kde jsem i já našla tyto cenné rady. Toto zařízení je určeno právě týraným a zavrhuje a zanedbávaným dětem. Tady se o ně stále stará jedna teta (manželský pár), která jim vytváří rodinu a domov. Klokánek je pro okamžitou krátkodobou pomoc dítěti. Dítě zde může být umístěno hned poté, co je nahlášeno jeho týrání a zanedbávání i proti vůli rodičů. V některých případech je na místě, když o výchovu dítěte požádají prarodiče, kteří ho milují a jsou schopni mu nabídnout milující zámezí domova pro jeho správný psychický, citový, rozumový a mravní vývoj.

Matějček (2002) a Dytrych (2002) zdůrazňují, že právě při nápravě této výchovy jsou důležití terapeuti – psychologové, psychiatři, kteří dlouhodobě pracují s dítětem, popřípadě s celou rodinou. Ani v tomto případě nesmíme zavrhnout rodiče. Zejména mladí rodiče jsou schopni se při pozitivním navázání kontaktu učit správné výchovné postupy a postoje. Mnohdy také k pozitivní změně ve vztahu k dítěti dojde právě tehdy, když se změní ekonomické a bytové podmínky k lepšímu.

Zavrhující výchova patří mezi nejhorší formy způsobu výchovy k dítěti. Proto bychom měli být ke všem dětem otevření, měli bychom jim naslouchat a všímat si i nejmenších detailů jejich chování, kterým by nám chtěli říci, že jsou ve svém životě nemilováni.

Výchova zanedbávající

S tímto způsobem výchovy se nejčastěji setkáváme u rodičů, kteří žijí na nízké socioekonomické úrovni, u téměř negramotných rodičů, nebo u rodičů z různých etnických skupin, jiné kultury, více o tom píše Matějček (1992).

„Zřídka je dítě v rodině přetěžováno nadměrnými pracovními úkoly, častěji však bývá ponecháno samo sobě. Zvyká si na „volný život“, školu přijímá nejvýš jako nutné zlo, jemuž hledí pokud možno uniknout. Nevytváří si vědomí povinnosti. Dítě má problémy s osvojením si morálních norem, rozpoznáváním toho, co je dobré a co špatné. Nezná pojmy povinnost, právo, odpovědnost. Bohužel ani rodiče nejsou dítěti příkladem. I oni si dělají, co chtějí, neohlížejí se na druhé, myslí jen na sebe. K dítěti jsou lhostejní.“ (cit. 16)

Takové rodiny často žijí ve špatných bytových podmínkách, nepracují. Žijí ze sociálních dávek poskytovaných státem, které utrácejí v barech a hernách, kam v noci přicházejí. Doma pak dochází ke konfliktům, bujarým

hádkám, což dítě uvádí do dalších negativních postojů k rodičům a vztahu k nim.

Pro tyto rodiče je podstatné dítěti dát najíst a okléknout ho. O vše ostatní, ať se dítě stará samo. Rodiče neumějí a nevědí, jak dítě milovat, protože sami často prošli tímto způsobem výchovy, jsou také hodně ovlivněni celou širokou rodinou a jakékoliv změny přístupu k dítěti odmítají. Pokládají to za vměšování do rodiny. Dítě, které v této rodině strádá, bývá poznamenáno celoživotně. Neumí navazovat přiměřené vztahy, špatně se zapojuje do společnosti, strádá jeho sebevědomí, hůře se přizpůsobuje. Výsledkem je odmítání pravidel, odpovědnosti, vzpurnost i agresivita.

Podle Matějčka (1992, str. 61 – 62) je náprava dosti problematická. Hlavní pomoc směřuje ke zvýšení životní úrovně v rodině, zlepšení bytových, hygienických a ekonomických podmínek. Vyřešení vnitřích konfliktů, léčení alkoholismu a drogové závislosti jsou dalšími podmínkami pro úspěšný start k navázání pozitivního vztahu k dítěti. Než se tedy dostaneme k dítěti, musíme začít s výchovou u rodičů. V krajním případě, když rodiče odmítají jakoukoliv pomoc, je dítě umístěno do dětského domova. Tyto rodiny bývají pod dohledem sociálních orgánů, které jim pomáhají zlepšit životní podmínky.

Pomoc dítěti se dostává hlavně ve škole, kde učitel ovlivňuje osobnost dítěte, učí ho základům slušného chování, učí ho k hygienickým návykům, učí ho odpovědnosti za své činy a hlavně ho učí jeho povinnosti a práva. Rozšiřuje jeho vědomosti a pohled na společnost. Učí jej, že nesmí jen brát, ale i dávat. Citlivým individuálním přístupem můžeme pozorovat pokroky zanedbávaného dítěte ve vztahu ke svým vrstevníkům a mnohdy zlepšení školního prospěchu. Rodičům je důležité připomínat, že vzdělání dítěte je na prvním místě. Jen vzdělaný člověk si uvědomí závažnost stavu, ve

kterém vyrůstal a je schopný mít a zaručit svým dětem lepší život plný lásky a teplého domova.

Pozitivní (kladné) **výchovné způsoby** se po roce 1989 staly nejvíce problematickými a diskutovanými tématy ve společnosti. Mnoho rodičů se snaží dítě vychovat co nejlépe. Přesto chování dítěte způsobem rozmazlujícím (úzkostným, perfekcionalistickým, protekčním) působí dítěti velké problémy se začleněním do společnosti a navázání vztahů v ní. Podrobněji o tom píší autoři Čáp (1996) a Matějček (1992) ve svých knihách.

Výchova rozmazlující

Podle Matějčka (1992) se s tímto typem výchovy setkáváme u svobodných matek nebo u starších rodičů. Rozmazlující výchovou procházejí nejčastěji jedináčkové – vymodlené děti. Tyto děti jsou všemi členy rodiny milovány a rodina na nich nezdravě lpí. Zbožňují je, jsou nadšeni jakýmkoliv jeho přirozeným projevem. Přizbůsobují se mu, podřizují se jeho přáním a žádostem, posluhují mu. Odstraňují mu z cesty všechny možné překážky.

„Je přirozené, že u dítěte brzy ztrácí autoritu, přitom však mu nedodávají dost jistoty a sebedůvěry pro náročné soužití s druhými dětmi a dospělými. „Veličenstvo dítě“, jež se může jevit jako přijatelně adaptované v postavení nadřízeného vůči podřízeným rodičům, se dostává do krajně obtížné situace, jakmile je nuceno vyjít z láskyplné náruče svých rodičů do „cizího“ světa.“ (cit. 17)

Ze strachu, aby se jim dítě neodcizilo, nezkazilo, upoutávají je k sobě. Dítě se tak současně stává zcela závislé na rodičích. Je pro ně středem světa, vše se kolem něj točí. Rodiče pro něj nejsou žádnou autoritou.

Králem je přeci ono. Ono – dítě poroučí, rozkazuje, velí, vzteká se, je netrpělivé, sobecké, lakomé. Takovéto dítě má velké problémy se začleňováním do kolektivu v mateřské nebo základní škole. Není zvyklé na to, že zapadne v davu spolužáků, že nevyniká mezi nimi, není nejlepší. Je často bezradné, neví si pomoci s obyčejnými starostmi malých dětí. Pláčem a vztekáním se dožaduje pozornosti a péče. Jeho sebevědomí a sebedůvěra se rovná nule, i když navenek dává najevo svou sílu. Nejraději je tedy u rodičů, kde je svět, ve kterém vyrostl, a kde něco znamená.

Náprava dítěte je náročná. Zatímco rodiče jsou spokojeni, že jejich miláček je pořád s nimi, musí si uvědomit, že oni tady jednou nebudou a ono bude samo. Musí přestat dítěti idealizovat svět a společnost, ve které žijí. Musí začít měnit svoje postoje k dítěti. Umět říkat „ne“ je prvním krokem. Pokud jsou rodiče rozumní, pochopí, že je dítě bude milovat, i když kolem něj neskáčou a neposluhují mu.

Výchova příliš úzkostná a příliš ochranná

S tímto typem výchovy se nejčastěji setkáme tam, kde rodina zažila ztrátu již jednoho dítěte (potrat, nemoc, úraz) a u rodičů vyššího věku.

I toto dítě bývá jedináčkem, i když by rodiče rádi měli ještě jedno, ale z biologického hlediska to nejde.

„Rodiče své dítě velice milují, nezdravě k němu lpí, ale ze strachu, aby si neublížilo; příliš je ochraňují, brání mu v činnostech, které se jim zdají být nebezpečné, zbavují je vlastní iniciativy a neurotizují je neustálým omezováním jeho aktivity.“ (cit. 18)

Jak Matějček (1992, str. 62 – 63) dále píše, tyto rodiče nenechávají dítě bez dozoru, stále je s ním dospělá osoba. Sami se neurotizují neustálým omezováním jeho aktivity. Dítě se ocitá ve frustraci, psychické potřebě aktivity, volnosti, samostatnosti, poznávání získávané vlastní iniciativou.

To vše se snaží dítě překonat, uniknout z uzavřeného bezpečného domova tím, že aktivně protestuje, agresivně se chová, a tak si kompenzuje domácí omezování a dohled svých starostlivých rodičů. Chytá se nejrůznějších kolektivů – part, kde si může konečně vybit svou energii.

Některé dítě však na ochranou výchovu reaguje pasivním podřízením a útlumem aktivity. Je hodné a nenápadné. Takové dítě se nedovede zapojit do kolektivu, bojí se ostatních a bojí se cokoli samostatně udělat. Ze zkušenosti vím, že právě takové dítě se stává předmětem šikany agresivních jedinců.

Rodiče by si při nápravě měli uvědomit, že dítě potřebuje volnost k tomu, aby se umělo samo bránit a umělo se prosadit v kolektivu, ve společnosti.

Výchova s přepjatou snahou o dokonalost dítěte, čili výchova perfekcionalistická

Tento způsob výchovy prosazují nejčastěji rodiče s vysokoškolským vzděláním, kteří mají přehnaně vysoké požadavky na dítě a jeho přípravu budoucí kariéry.

Chtějí, aby bylo dítě nejdokonalejší ve všem. Dítě se stává nástrojem, který jim má zajistit dosažení těch hodnot, kterých sami nedosáhli a dosáhnout nedokázali.

Podle Matějčka (1992, str. 63) tito rodiče neuznávají chybu, omyl, nedokonalost, že „něco nejde“. Nutí dítě k přehnané fyzické i duševní aktivitě. Dítě se od malička např. učí na jeden – dva hudební nástroje, zpívá v souboru, tancuje, sportuje, učí se cizím jazykům, musí mít nejlepší prospěch ze všech. Jakmile je dcera krásná, matka v ní vidí modelku nebo herečku a zpěvačku. Jakmile syn začne lépe hrát fotbal (hokej) než ostatní hoši, otec v něj vidí příští hvězdu Fotbalové ligy mistrů světa.

Rodiče jdou všemožně za svými sny a vidina slávy, úspěchu a peněz jim nedovoluje realisticky posoudit možnosti dítěte. Rodiče vyžadují přísnou disciplínu a za každý nepatrný prohřešek, ústupek udělují tvrdé tresty. Nastává nebezpečí, že dítě přetáhnou a to u něj vyvolá různé obranné mechanismy.

Než dojde k nejhoršímu, měli by si rodiče uvědomit, na co dítě má a nemá. Vždyť sportovat dítě může rekreačně, hrát na hudební nástroj může při různých akcích s přáteli. Jestliže rodiče znechutí dítěti něco, co mělo rádo, i když nedosahovalo velkého úspěchu, dosáhnou rodiče pouze toho, že se vše obrátí proti nim. Dítě je začne nenávidět, odvrátí se od nich a přestane se s nimi v dospělosti stýkat.

Protekční výchova

Tímto způsobem vychovávají rodiče, kteří jsou neuspokojeni ve své životní kariéře, nebo rodiče, kteří si tím kompenzují vinu za to, že jejich dítě je jakkoli postižené (malý vzrůst, nemoc).

„I tito rodiče se snaží, aby jejich dítě dosáhlo hodnot, jež sami pokládají za nejlepší pro ně. Záleží jim pouze na těchto hodnotách, a ne na způsobu, jakým toho dosáhli.“ (cit. 19)

I zde Matějček (1992, str. 63 – 64) přesně vystihuje, že tito rodiče dítěti ve všem pomáhají, pracují za ně, zařizují vše tak, aby se dítě před ostatními „vytáhlo“ a oni ho přijeli mezi sebe. Vyžadují, aby se všichni na jejich snažení podřídili. Demokratická představa o stejných právech a povinnostech pro všechny jim jsou cizí, zvláště pokud jde o jejich dítě. Snaží se dítě prosazovat, vnucovat, vecpávat do různých aktivit, lichotí (někdy i podpácejí) těm, kteří mohou zařídit, aby se jejich dítě dostalo tam, kam chtějí.

Podle Čápa (1996) právě totalitní systém v zemi umožňuje rodičům, kteří vychovávají tímto způsobem své dítě, takto bezpečně vychodit dítěti „teplé místečko“, aniž by pro to cokoliv udělalo. Toto dítě se neumí samo rozhodnout, cokoliv samostatně vykonat, aniž by neřeklo tu půvabnou větu „já počkám, co na to řekne maminka (tatínek)“, „za mě to udělá, zařídí maminka (tatínek)“. Rodiče svým způsobem dítěti posluhují a rozmazlují ho. Neuvědomují se však, že oni tu jednou nebudou a jejich dítě se bude muset se všemi nástrahami vypořádat samo. Bude pozdě uvědomit si, že aby dítě dosáhlo přijetí na školu nestačí jen peníze, lichotky a známí, ale i slušný školní prospěch a dobře vykonané přijímací zkoušky.

S nápravou by se mělo začít co nejdříve. Nechat dítě samotné pracovat, a dokázat mu, že cokoliv bude v životě chtít, musí se umět samo prosadit a to tím, že se bude slušně chovat k ostatním a že se bude dobře učit.

Jak jsem uvedla, je mnoho různých rodin a způsobů výchovy. Pro psychology a pedagogy je tedy při řešení problémů dítěte důležitá rodinná anamnéza, která se nejvíce podílí při diagnostice příčin chování a prospěchu dítěte.

Někdy totiž pohár trpělivosti dítěte přeteče a ono udělá „něco“, co by nás nikdy nenapadlo, že udělá. Některé rodiny se pak přinejmenším diví, zastírají, že to není možné, jiné rodiny se zhroutí a rozpadnou.

Prvních náznaků problémových rodin by si měli všimnout vychovatelé – učitelé, aby zabránili negativnímu dopadu na psychický vývoj dítěte a pomohli mu.

4. Vztah školy a rodiny

4. 1. Základní vztahy mezi školou a rodinou

Podle Průchy (2002) mají rodina a škola při přetváření dítěte v nezávislou osobnost rozhodující úlohu, a proto spolupráce mezi školou a rodinou dítěte je velmi důležitá. Pro mnoho rodičů se stává škola partnerem při ovlivňování školní edukace a výchovy jejich dítěte. Pro dítě je důležitým mezníkem v jeho životě, protože proniká do jeho způsobu života a sociálních vazeb.

„Je namístě si připomenout si, co očekávají rodiče od školy a učitelů:

- radu, když s dítětem není něco v pořádku;
- naučit vše bez domácích úkolů a bez problémů;
- vyřešit problémy ze školy ve škole;
- zprávu o dítěti podávat soukromě a taktně;
- spravedlivost učitele ke všem;
- nezatěžovat a neobtěžovat rodiče, atd.

I škola očekává od rodičů tyto postoje:

- ochotu řešit společné problémy;
- vytváření příznivého pozitivního rodinného prostředí;
- péči o práci svého dítěte a jeho kontrolu;
- zajištění toho, aby dítě nosilo do školy pomůcky na vyučování;
- zájem o dítě a jeho volný čas;
- zájem o setkávání s učitelem, atd.“ (cit. 20)

Sama moc dobře ze své praxe vím, že je nutné mít tato očekávání na paměti, aby nedocházelo k vzájemnému nedorozumění. Tím se prohlubují a zpřehledňují mezilidské vztahy mezi dospělými a dětmi, jejich otevřenost a důvěra. Faktem zůstává, že kde je možné dorozumění, je možné i nedorozumění, čemuž bychom měli pokud možno předcházet. Je dobré si ujasnit psychologické pozice rodičů a školy.

4. 2. Dítě mezi rodinou a školou

Je tu dítě, o něž pečují rodina a škola. Každý má k němu jiný vztah, který se nevylučuje ani nenahrazuje. Neměli by soupeřit, stát proti sobě, ale doplňovat se, vzájemně do sebe zapadat, být kompatibilní, měli by si vzájemně důvěřovat a respektovat, vytvářet atmosféru spolupráce a porozumění.

Čáp (1996) píše, že primární funkci ve výchově mají rodiče, a proto jsou zvláště citliví na kritiku svého dítěte, neboť dítě je součástí jejich osobní identity. Cokoliv nepříznivého, nezůstává pro ně zpravidla na úrovni objektivního sdělení, nýbrž se jich osobně dotýká. Právě proto jsou velmi problematické pozitivní způsoby výchovy.

Přemíra lásky, dokonalosti a ideálů o dítěti jsou na předním místě, a tak jejich reakce na kritiku svého dítěte bývají často nepřiměřené. Mnohdy nejde ani tak o kritiku jako o to, že dítě není dost chváleno a oceňováno, že se jim nedostává uspokojení jejich potřeby rodičovské úspěšnosti.

4. 3. Konflikt škola - domov

Souhlasím s Fontanou (1997, str. 42), který upozorňuje na fakt, že vchází-li dítě z rodinného prostředí do školy, prožívá názorový a citový konflikt.

Rodina se otevírá ze své izolace a musí, ať chce nebo ne, přijmout skutečnost, že nyní jejich dítě ovlivňuje školní prostředí. Zvláště problematické je to v případech, kde rodina patří ke skupině sociálně a ekonomicky slabých obyvatel, k rodině agresivní a násilnické nebo ke křesťansky založené rodině.

„Přizpůsobí-li se dítě a školní hodnoty přináší domů, může se setkat s tím, že mu nejsou doma nic platné nebo za ně sklídí výsměch či trest. Totéž se mu může stát, jestliže do školy přináší zvyky a hodnoty z domova.

Tento konflikt také může dítě vyřešit tím, že jinak se chová doma a jinak ve škole, nebo buď školu, nebo domov zavrhne.“ (cit. 21)

Je důležité, aby učitelé ve škole konflikt rozpoznali a dokázali zmírnit jeho účinky. Dítě sice škole nepatří, za jeho vývoj a výchovu není zodpovědná, dítě přichází a zase odchází, přesto je škola místem, která velmi zásadně ovlivňuje dítě v jeho osobnost a pozici ve společnosti a kolektivu. Škola má přistupovat k dítěti jako k hodnotné lidské bytosti, již pomáhá chápat a překonávat nedostatky rodinného prostředí.

I když nemusí k těmto konfliktům přímo dojít, mohou mít rodiče různé názory na existenci školního vzdělávání a na to čeho může škola docílit nebo ne.

4. 4. Spolupráce mezi školou a rodinou

Jak dále Fontana (1997, str. 40 – 41) uvádí, je správné, když se rodiče aktivně zapojují do vnějších činností jejího provozu. Např. vedení zájmového útvaru, příprava školní společenské akce – divadlo, maškarní, pomoc při hledání sponzorů. Tím se rodiče blíže seznamují s činností školy, jejími normami, hodnotami a přístupem k žákům. Bohužel takto aktivně se zapojuje velmi málo rodičů. Mnozí z nich zastávají názor, že škola si má poradit sama, když má tolik učitelů, kteří přece nepracují 8 až 12 hodin denně jako oni. Přitom si rodiče neuvědomují, že přicházejí o jedinečné blízké setkání svého dítěte a školy, kterou navštěvuje. Zájem rodičů se omezuje pouze na jeho přípravě domácích úkolů a pomůcek na vyučování.

Aktivní zájem rodičů a důvěra ve školu se velmi pozitivně odráží v jeho školním prospěchu, neboť toto dítě má přátelský vztah ke škole, kam se rádo vrací. Dítě má chuť se učit a zlepšovat své výkony. Tito rodiče podporují práci školy, ztotožňují se s jejími kritérii a hodnotami. Znájí učitele a jsou připraveni se k nim obracet o radu.

„Je však známou skutečností, že právě rodiče, s nimiž potřebují učitelé nejvíce mluvit, se ve škole skoro nikdy neobjevují.“ (cit. 22) Neúčastní se třídních schůzek, nevyužívají jiných možností, jak se s učitelem setkat, nejeví zájem o školní výsledky svého dítěte. Tito rodiče se také většinou stydí, protože vědí, že jejich dítě špatně prospívá a má nedostatky v chování vůči svému okolí.

V těchto případech je na místě, aby škola v dítěti nevyvolávala další tíseň, když jeho rodiče mají negativní vztah ke škole, často i k dítěti, které zanedbávají nebo zavrhnou. Škola je tu k tomu, aby pomáhala.

5. Vztah učitele k dítěti z problémové rodiny

5. 1. Seznámení a navázání kontaktu

Učitel, jak píše Čáp a Mareš (2001), je osoba, která dítě učí, pozoruje, posuzuje, ovlivňuje a rozvíjí. Zvláště učitel na prvním stupni je dítěti velmi blízko, protože je s ním celé dopoledne a jen on je zodpovědný za to, jaký vztah si dítě utvoří ke škole a ke spolužákům.

Jednou z mnoha úloh učitele je seznámit se a znát rodinné prostředí dítěte. To ovšem neznamená dítě podrobit výslechu o jeho rodině. Při vyučování učitel zapojuje žáky do různých témat. Přitom se různými řízenými otázkami žáků ptá třeba na jejich rodinu, volný čas trávený s rodinou a vztah mezi rodiči a dítětem. V prvouce v 1. třídě je úvodní téma Moje rodina. Učitel si s žáky povídá o tom, kdo jsou členy rodiny, jak se jmenují, co rodiče a ostatní členové rodiny dělají. Těmito otázkami a reakcí dítěte na toto téma může učitel vyzvědat, jaký asi má dítě k rodičům vztah a v jaké rodině žije.

Pokud je dítě v rodině spokojené, rádo o ní mluví a učitel se mnohdy dovídá věci, které jsou velmi soukromé. Pokud je učitel k dítěti pozorný,

vyslechne jej, kdykoliv se dítě potřebuje vypovídat, může si učitel dítě získat a dítě si ho naoplátku váží. I učitel se takto otevírá dítěti.

5. 2. Vliv rodinného prostředí

Další poznatky o rodině získá učitel z pedagogické dokumentace a z přístupu rodiny (zájem dítěte o jeho školní prospěch a jeho zájmy) ke škole a k učiteli. Učitel musí být výborným pozorovatelem, kterého by náhlé zvláštní chování dítěte nemělo překvapit. Ovšem i učitel je „jen“ člověk, který si nemusí plně uvědomovat, jak velké zátěži je dítě vystaveno a stresováno.

Fontana (1997, str. 39 – 40) se zmiňuje o tom, že jestliže je dítě vystaveno negativní rodinné atmosféře, kde rodiče jsou citově nevyrovnaní, panovační, vyžadují od dítěte dokonalost, kde je dítě svědkem hádek svých rodičů, kde se musí starat o své mladší sourozence, když si dítěte nikdo nevšímá, začne mít problémy ve škole. Náhlé zhoršení prospěchu je první známkou toho, že dítě má problémy ve svém životě. Stres, který dítě prožívá v rodině, mu brání zvládat úkoly, které po něm žádá učitel. Důsledkem je stažení dítěte do sebe, neschopnost uvolnění a otevřenosti k učiteli a spolužákům.

K takovému dítěti by měl být učitel pozornější, taktnější a měl by na dítě působit tak, aby si získal jeho důvěru. Zvláště v 1. třídě je důležité, aby si učitel co nejdříve svým přístupem získal všechny děti. Nástup do školy je pro dítě a jeho rodinu velkým sociálním mezníkem v jeho životě, jak říká Vágnerová (2000, str. 163 – 166) ve své knize. Vazba učitele k dítěti zajišťuje pocit jistoty a bezpečí. Kladný vřelý osobní vztah k učiteli představuje pro dítě velkou motivaci k učení a dobrému chování. Dítě chce dělat učiteli radost a být za to oceňováno a akceptováno.

Učitel by měl rozumět mocnému vlivu rodinného prostředí, které se projevuje na chování dítěte a měl by ho akceptovat. Auger (2005) píše, že

vztah učitele k dítěti nikdy není neutrální, ale je ovlivněn představou o něm. Dítě, které je v rodině hýčkáno, rozmazlováno, nezná hranice svého chování. I dítě, které trpí necitlivým rodinným zázemím, by nemělo být poškozováno ještě ve školním prostředí a učitelem.

Dříve než si učitel o dítěti udělá nějaký názor, případně jej odsoudí, zaškatulkuje, měl by se seznámit s příčinami jeho chování a posoudit je. Právě pozdní příchody do školy, časté neomluvené absence, neoblíbenost u ostatních dětí, náhlé výbuchy hněvu, agresivity vůči spolužákům, odmítání pracovat při výuce, to vše může být příčinou špatné situace domova. Některé dítě se stydí mluvit o své rodině také proto, že není schopno se v dostatečné úrovni vyjádřit, posoudit a připustit, že v rodině mají nějaké problémy, které citlivě dítě zasahují.

5. 3. Komunikace mezi učitelem a dítětem

Řeč se tedy stává hlavním prostředkem komunikace mezi učitelem a dítětem. Prostřednictvím řeči dítě získává schopnost vyjadřovat se, myslet, sdílet své zážitky s lidmi kolem sebe, říci, co se mu líbí a co ne. Shodně a podrobněji o tom píše Čáp (2001) a Fontana (1997).

Dítě, které přichází do školy z rodiny, kde rodiče na dítě mluví, slovy ho povzbuzují a učí pojmenovávat různé předměty a jevy, má velkou výhodu před dítětem, které pochází z rodiny řečově chudé. Tyto rozdíly jsou nejvíce patrné u rodin málo vzdělaných rodičů. Takové dítě se ve společnosti (třídě) agresivně fyzicky chová, protože postrádá řečový cit a vytříbenost, která by mu umožňovala navazovat vztahy k lidem (spolužákům) a vyjadřovat své city slovně.

Učitel by měl umět rozlišit tento sociální nedostatek od vnitřního chování dítěte. Měl by mít s ním větší trpělivost, měl by ho povzbuzovat a měl by mu naopak rozšiřovat jazykové možnosti. Někdy se stává, že si dítě vytvoří negativní vztah k učiteli právě proto, že cítí jeho nezájem k

navazování komunikace a že učitel nemá zájem stát se prostředníkem mezi tímto dítětem a ostatními dětmi.

Právě učitel jako prostředník může pomoci k navazování vztahů mezi dětmi různou činností a hrami. Dítě podvědomě chce zažít úspěch a společenské uznání. Pokud tak nedosáhne prospěchem nebo jinou aktivitou (např. sběr léčiv) hledá jiný způsob uplatnění. Bohužel se takto projevuje negativní chování dítěte.

Příčinami může být nepřizpůsobivost školnímu prostředí způsobená výchovou v rodině, dále výukové problémy a vztah ke škole a učiteli a ostatním dětem. Ne každé dítě se rychle včlení do kolektivu a přizpůsobí se podmínkám školy a třídy.

5. 4. Přístup učitele k dítěti z problémové rodiny

„Výchovné působení učitele na dítě by totiž mělo působit především jako prevence vzniku výchovných problémů.“ (cit. 23)

Učitel by měl být dítěti vzorem, být oblíbený, uznávaný a spravedlivý. V současné době, kdy se počet dětí ve třídách stále zvyšuje z důvodu ekonomických, učitel se nemůže dostatečně věnovat dítěti a nemůže výchovně působit na všechny žáky ve třídě tak, jak by bylo zapotřebí. Učitel často pracuje ve velkém nervovém vypětí, zvláště pokud má ve třídě skutečně až 30 žáků a z toho dvě třetiny chlapců.

Podle Kodýma (1989) a Langové (1989, str. 162 – 164) je individuální přístup k dítěti nezbytný pro zajištění všestranného a harmonického rozvoje osobnosti dítěte. To jej ovlivňuje, motivuje a přináší postoj k práci, hodnotám a životnímu stylu. Dítě objevuje svoji totožnost, své já a svět i místo v něm, zdravé sebevědomí, sebeúctu, sebedůvěru, sebehodnocení, sebeuplatnění. K tomuto dítě dospěje jen za pomoci učitele a jeho jednoznačných kompetencí.

To představuje schopnost pracovat, reagovat, orientovat se a dorozumět se v různých nepředvídatelných situacích. Mezi další učitelovy způsobilosti patří odbornost, výkonnost, šarm a společenské postavení. Podle Vališové (2002, str. 140 – 142) učitelova přirozená autorita vychází z vysoké odborné, profesionální úrovně, umění stanovit pravidla mezilidských kontaktů i pracovních povinností a jejich vzájemné respektování, vést a řídit, nenásilně přesvědčovat a vyjednávat, umění kombinovat velkorysost, humor, přísnost a důslednost, sdělovat pochvalu i kritiku, dovednosti komunikovat, předcházet konfliktům a případně je řešit, dovednosti zvládat své citové stavy k sobě i ostatním, celkového přirozeného image a kultivovaného vystupování.

Učitel předstupuje před dítě a snaží se mu dát část svého já. Přitom podle Čápa (2001) respektuje osobnost dítěte a rodinu, ze které pochází a ve které vyrůstá. V některých případech nahrazuje dítěti chybějícího otce nebo matku. Učitel vyjadřuje své myšlenky, postoje, projevení souhlasu či nesouhlasu a to vše očekává i u dítěte. Tím dochází k otevřenosti, zdravé kritice, samostatnosti, tvořivosti, emoční jistotě, hodnotovým pevnostem porozumění druhým lidem, nezávislosti a odpovědnosti za vlastní jednání. Pak tedy dochází ke spolupráci mezi učitelem a dítětem, které se věnuje učení s minimálním vyrušováním a minimem kázeňských přestupků, podrobněji se o tom vyjadřují Auger a Boucharlat (2005) ve své knize. Přináší to úspěšně zvládat základní povinnosti – vytvořit pro dítě harmonické rozvíjející učební a výchovné prostředí, které podporuje dosahování dobrých výsledků, kde není dítě vyrušováno a rozptylováno a není ohrožena jeho bezpečnost a zdraví.

Vztah učitele k dítěti je velmi důležitý pro rozvoj osobnosti dítěte. Je velmi křehký a náročný pro udržení pozitivního postoje. Kodým (1989) a Langová (1989, str. 158 – 159) dále píší, že má-li učitel ve třídě dítě z problémové rodiny, je navázání kladného vztahu ještě náročnější a křehčí.

Jak jsem se již zmínila, dítě je svou rodinou vychováváno a ovlivňováno jak v pozitivních, tak i negativních hodnotách a pohledech na společnost a svět.

V některých případech je vztah mezi učitelem a dítětem tak nevyrovnaný, špatný a nefungující, že tím může trpět jak učitel, tak i dítě. Učitel může strácat energii, jeho práce se stává monotónní a zbytečná. Dítě často trpí pocitem, že si na něho učitel „zasedl“ a tak dává svou přítomnost ve třídě náležitě vidět a slyšet nebo se stáhne do sebe a předstírá různé nemoci tak, aby do školy nemusel. Jestliže si je učitel vědom příčin chování dítěte z problémové rodiny, měl by k němu nalézt tu nejlepší cestu k vytvoření pevného svazku a jeho rodině umět poradit a pomoci.

6. Druhy pomoci problémovým rodinám

6. 1. Ze strany školy

Východiskem z negativního vztahu mezi učitelem a žákem a jeho rodinou a zdánlivě neřešitelné situace je předání celé třídy na začátku školního roku jinému učiteli nebo odchod dítěte do jiné třídy či školy. Takové řešení pomůže v případě, kdy selhala učitelova autorita a jeho schopnosti. Pokud má dítě potíže výchovné, tak přeřazení do jiné třídy či školy nepomůže, protože se časem výchovné problémy opět objeví a budou se muset za spolupráce rodiny řešit. Proto bych takové řešení navrhovala až jako poslední možnost, zvláště v případech venkovských škol. Pokud dítě vyrůstá v kolektivu dětí v jedné vesnici, kde všichni chodí do jedné základní školy, pak vytržení z tohoto kolektivu představuje pro dítě izolaci a samotu a znemožňuje mu navázání bližších vztahů s ostatními vrstevníky z vesnice.

Prostředem a druhem základní pomoci je komunikace mezi školou, učitelem, rodinou a dítětem. Komunikace s rodiči není věda, ale spíše

umění, protože každé nedorozumění a nevysvětlení je živnou půdou pro konflikt.

Podle Matějčka (1991) je první zásadou v komunikaci s rodiči zachovat respekt k jejich společenskému postavení, tak jako oni mají respektovat postavení vedení školy a učitele. Pokud jej nezachovávají, neoplácíme jim neslušnost neslušností, nýbrž se snažíme stále jednat v rámci slušnosti. Nenecháváme se agresivními urážkami vyvést z míry. Slušnost je nejlepší obranou (i útokem) proti neslušnosti.

Druhou zásadou je nevzbuzovat v rodičích pocit zahanbení nebo méněcennosti. Tento pocit vede jen k tomu, že rodiče reagují na naše sdělení bouřlivě a odmítavě. Obráné mechanismy blokují jejich věcné uvažování a jsou překážkou k úspěšné komunikaci.

Třetí zásadu je možné odvodit z předchozích dvou. Je třeba vytvořit vstřícnou atmosféru. Navázání komunikace a dorozumění by měly kromě našich slov, doprovázet i mimoslovní projevy. Úsměv, podání ruky, uvolněnost, klid, zdali sedíme při rozhovoru, nebo jen tak stojíme ve dveřích. Mám již vyzkoušené, že navození vstřícné atmosféry umožňuje sdělovat rodičům i nepříjemné věci o jejich dětech, přičemž nedochází k vyvolání konfliktu nebo ke ztrátě důvěry mezi rodičem a učitelem.

Prof. J. Langmeier sestavil schéma, jakých komunikačních prostředků vědomě či nevědomě používáme. Tyto způsoby můžeme seřadit od krajně direktivních (naléhavých) po krajně nedirektivní (uvolněné).

„Sugesce

Ze své autoritativní moci něco vynucujeme a předpokládáme, že to samozřejmě bez odmluvy udělá. „To a to budete dělat!“ „Je absolutně nutné, abyste...“ Své sdělení doprovázíme výraznými gesty nebo mimikou. Někdy může být tento přístup účinný. Horší je, když selže a dítě a rodiče ztrácí důvěru ve školu a učitele.

Příkaz

Stojí na druhém místě sestupné řady. Nejčastěji užívá výrazů „Musíte!“ „Nesmíte!“ Jinak platí totéž co o sugesci.

Pokyn

Můžeme ho dobře využít, máme-li dostatečnou jistotu, že věci, vyjdou podle našeho očekávání. „Udělejte to a to a uvidíte, že se to osvědčí!“ „Nezbývá než udělat to a to!“ „K tomu a tomu se nedejte svést!“

Pobídka

Stále pokládáme za nutné, aby rodiče udělali to a to, ale jen se s takovou rozhodností jako dříve. „Bylo by třeba...“ „Měli byste...!“ „Nejlepší by bylo.....!“

Rada

V tomto způsobu komunikace mluvíme z vlastních zkušeností a nabízíme rodičům možnost spolurozhodování a vytvoření si vlastního úsudku. „Radím Vám, abyste....“ „Podle mých zkušeností je nejlepším řešením....“

Návrh

Rozhodování se už přesouvá na rodiče. Dáváme mu návrh a záleží jen na něm, zda-li jej přijme či nikoli. Nic nevnucujeme. Nemáme totiž možnost jednoznačně danou věc posoudit. Např. u odkladu školní docházky. „Navrhuji to a to...“ „Dá se dělat to a to...“

Alternativní návrh

Je zde několik možností, jež dáváme rodičům k úvaze a je na nich, aby se správně rozhodli a vybrali si. Pak také přijímají odpovědnost za své rozhodnutí.

Příklad

Rodiče bývají ve svém prostředí často vystaveni nejrůznějším příkladům, které jim přátelé a známí citují pro výstrahu a ponaučení.

Pomáháme jim, aby své vlastní myšlenky zaměřili určitým směrem. „Někteří rodiče tuto věc řeší tak, že...”

Výklad

Podáváme rodičům výklad o podstatě obtíží, nápadností, které dítě má a které jsme zachytili. Ponecháváme na nich, aby si řešení našli sami.

Vyslechnutí a mlčení

Necháváme rodiče mluvit a nasloucháme jim a nutíme je zamýšlet se nad okolnostmi a uvědomění si spojitostí. „To je zajímavé, neřekl byste to ještě podrobněji!“ „Jak myslíte, že to působí na Vaše dítě?“ Usnadňuje to závěrečný rozhovor, v němž můžeme použít direktivnější způsob komunikace.

Jednotlivé komunikační přístupy jsou jen pouhými nástroji. Výsledek rozhovoru je závislý na tom, jak s nimi učitel zachází v interakci s rodiči. Je obecně zámo, že nedirektivními přístupy dochází k trvalejším a hlubším pozitivním změnám ve vztahu mezi školou, učitelem, rodinou a dítětem než přístupy direktivními.“ (nepř. cit. 24)

Podle Dunovského (1999) je třeba citlivě vnímat postoj toho, s kým mluvíme. Svou komunikaci s rodiči bychom měli vést tak, aby byla účinná pomoci dítěti, ale současně povzbudivá a pozitivně příjemně naladěná. Někdy se komunikace při nejlepší vůli nepovede dotáhnout do zdárného konce dorozumění. Často to školu, její vedení a učitele mrzí, ale škola udělala první krok na cestě pomoci a nápravy.

Jak píše Kodým (1989) a Langová (1989), škola nemůže měnit na přání rodičů a jejich dětí své základní normy tak, aby souhlasili s normami chování, k nimž jsou děti vedeny v mnoha rodinách. Působí na dítě tak, aby pochopilo účel a důležitost školních norem. Je tedy i na rodičích, aby byli nápomocní tomuto systému. Jen tak bude možné mít ve společnosti zralé osobnosti.

K navázání úspěšné komunikace a spolupráce s rodiči může také podle Matějčka (1991) pomoci **výchovný poradce**, který působí na škole a má odbornou způsobilost. Pokud dítě nedůvěřuje svému učiteli, má k němu negativní vztah, bojí se ho, může se na výchovného poradce obrátit s pomocí. Úkolem výchovného poradce je nezávislé vyslechnutí obou stran a zprostředkování pomoci ke společnému cíli tj. pozitivnímu vztahu mezi učitelem a dítětem.

V některých případech je dítě psychicky tak nevyrovnané, že se bojí veřejně a otevřeně mluvit o problémech, které jej trápí. Příčinou můžou být problémy v rodině, ale také i vztah k učiteli. Dítě má pocit, že jestliže řekne něco velmi důvěrného, tak mu buď neuvěří jeho rodiče, nebo mu neuvěří učitel, kterému se svěřil. Často se také stává, že je dítě za důvěrné sdělení, které řekne rodičům, fyzicky potrestáno, a od učitele odměněno výsměchem a nezájmem. Proto je výborné, že ve škole existuje **Schránka důvěry**, kam může dítě anonymně napsat, co jej trápí a tíží. Tuto Schránku důvěry má na starost výchovný poradce a ten se ze své pozice snaží velmi důvěrně a taktně najít toto dítě a hledat pomoc k řešení jeho problémů.

Matějček dále říká, že dalším důležitým druhem pomoci je **pomoc ekonomická**. I ta se odráží ve vztahu učitele a dítěte. Dítě nemůže za to, že jeho rodiče nemají nebo mu nechtějí dát peníze na pomůcky a kulturní akce pořádané školou. Pokud rodiče vysloví žádost, jestli mohou úhrady za pomůcky, které dítě potřebuje, platit ve splátkách je jejich žádost vždy vyhověno. Škole a jejím učitelům záleží na každém dítěti a stane se, že se rodina ocitne v ekonomické krizi. Tyto potíže bývají většinou rychle vyřešené a neměly by se odrážet v dalším vztahu mezi učitelem a dítětem.

Někdy se stává, že problémy, kterými dítě trpí, jsou tak rozsáhlé a hluboké, že již nestačí učitelova odbornost, a tak ten po vzájemné domluvě s rodiči, žádá o **pomoc odborníky v Pedagogicko – psychologické poradně**. Podrobně se o tom vyjadřuje Matějček (1991) ve své knize.

Smyslem pomoci v poradně je cílevědomá pomoc všem, kdo s dítětem žijí a pečují o něj. Jedná se často o dlouhodobou záležitost. Odborníci zvou dítě ke kontrolám a zkoumají zda došlo k úspěšné či neúspěšné nápravě potíží. Prvním krokem k úspěchu je osoba poradenského psychologa. Jde především o jeho odbornost, image a přesvědčivé chování, které posiluje nejen slovy. Nezdůrazňuje svou osobu, ale usiluje o porozumění a nezávislé vyslechnutí dítěte. Musí se umět ovládat a zachovávat si určitý odstup. Jeho hlavním úkolem je porozumět, navrhopat, doporučovat, případně zajišťovat taková opatření, která vedou k nejlepšímu prospěchu dítěte.

Někdy i rodiče nedůvěřují práci učitele a sami žádají o pomoc v Pedagogicko – psychologické poradně. Na to mají samozřejmě právo. Ale? Jen málo rodičů si přizná, že dítě má nějaký učební či výchovný problém, se kterým si neví rady. Tito rodiče často jen chtějí, aby jim poradna potvrdila, že chyba je právě na straně učitele. Takto jednají rodiče s pozitivními způsoby výchovy, kteří mají pocit, že je jejich dítěti ze strany učitele „ubližováno“ a že je „přetěžováno“. Často také dítě za jeho chyby omlouvají a jsou k němu hodně nekritičtí. Hledají „vinu“ u druhých. Pro rozvedené rodiče je vyšetření v poradně jen záminkou pro otázku viny v druhém partnerovi. I mně se již několikrát stalo, že rodiče nedůvěřovali mým úsudkům a sami si vyžádali vyšetření. Ve všech případech se žádná chyba z mé strany neprokázala. Naopak v poradně se rodiče dozvěděli, že se mají dítěti více věnovat, učit se s ním, vytvářet mu příznivější podmínky pro školní přípravu.

Za příčinou náhlého problémového chování dítěte může být i dlouhodobá nemoc nebo úraz. Dítě může mít kvůli své nemoci omezení v různých pohybových aktivitách, a tak se postupně vyčleňuje z kolektivu. Je na učiteli i rodičích, aby dokázali dítěti vrátit sebedůvěru a pomohli mu najít jiné schopnosti, které by ho opět začlenily mezi vrstevníky.

6. 2. Ze strany státu

Stát dotuje ze svých prostředků provoz Pedagogicko – psychologických poraden, které jsou zřizovány Krajskými úřady. O činnosti PPP jsem se zmínila v přechozí kapitole. Další pomoc ze strany státu mohou rodiče využít k řešení ekonomického zajištění rodiny.

„Pro stanovení výše sociálních dávek je důležité znát životní minimum, které je stanoveno zákonem č. 463/1991 Sb., o životním minimu. Státní sociální podporou stát přispívá na pokrytí nákladů na výživu a ostatní základní potřeby dětí a rodin. Poskytování dávek státní sociální podpory je v zákoně č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 137/1996, 132/1997 a 242/1997 Sb.. Mezi dávky státní sociální podpory patří:

1) Rodičovský příspěvek

Na rodičovský příspěvek má rodič nárok, jestliže po celý kalendářní měsíc osobně celodenně a řádně pečuje o dítě do 4 let věku. Při poskytování dávky není testován příjem rodiny. Od 1. 1. 2005 náleží rodičovský příspěvek ve výši 1, 54násobku částky životního minima na výživu a ostatní základní osobní potřeby rodiče. Výše rodičovského příspěvku činí 3 635 Kč měsíčně. Pokud je rodičem nezaopatřené dítě, je to částka 3 835 Kč měsíčně.

2) Přídavek na dítě

Přídavek na dítě je základní, dlouhodobou dávkou, poskytovanou rodinám s dětmi, která jim pomáhá krýt náklady spojené s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Při poskytování dávky je testován příjem rodiny v předchozím kalendářním roce. Přídavek na dítě je poskytován ve třech úrovních, odvislých od příjmů rodiny v předchozím kalendářním roce. Jeho výše je stanovena násobkem částky životního minima na osobní potřeby dítěte.

3) Příspěvek na bydlení

Příspěvek na bydlení přispívá na krytí nákladů na bydlení rodinám či jednotlivcům s nízkými příjmy. Poskytování příspěvku podléhá testování příjmů rodiny za kalendářní čtvrtletí. Příspěvek na bydlení je poskytuje bez ohledu na to, v jakém bytě oprávněná osoba bydlí, zda jde o byt obecní, družstevní, v soukromém vlastnictví anebo zda jde o byt ve vlastním domě a jaké jsou skutečné náklady na bydlení.

4) Sociální příplatek

Cílem této dávky je pomáhat rodinám s nízkými příjmy krýt náklady, spojené se zabezpečováním potřeb jejich dětí. U tohoto druhu dávky je testován příjem rodiny za kalendářní čtvrtletí. Nárok na sociální příplatek je vázán péčí o nezaopatřené dítě a na stanovenou hranici příjmů v rodině, která v předchozím kalendářním čtvrtletí musí být nižší než 1,6násobek životního minima rodiny.

Mezi další finanční podpory rodin patří dávky poskytované z důvodu sociální potřeby, které jsou upraveny v zákoně č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti. Z hlediska ochrany rodiny je významný především příspěvek na výživu dítěte.

Příspěvek na výživu dítěte

Peněžitá, popř. věcná nároková dávka poskytovaná v případě sociální potřeby nezaopatřeného dítěte, vůči kterému povinná osoba neplní vyživovací povinnost stanovenou soudem. Dávka se poskytuje ve výši stanoveného výživného.

Mezi dávky sociální péče pro rodiny a děti patří **peněžitá a věcná dávky** rodičům nezaopatřených dětí, těhotným ženám a nezaopatřeným dětem. Jedná se o nenárokovou dávku poskytovanou k uhrazení jednorázových mimořádných výdajů občanů, kteří se ocitli v mimořádně nepříznivých sociálních podmínkách. Peněžitou dávku lze poskytnout do výše

15 000 Kč, věcnou dávku lze poskytnout do výše 8 000 Kč, výjimečně do výše 15 000 Kč.“ (nepř. cit. 25)

Jak jsem uvedla, stát se velmi štedře stará o ekonomické zabezpečení rodiny. Bohužel v dnešní době si z této sociální politiky státu některé rodiny udělaly výnosnou živnost a jde jim jen o to, aby získaly od státu co nejvíce peněz. Dnešní sociální systém „nahrává“ těm rodinám, které mají hodně dětí. Z vlastní zkušenosti vím, že je jen mají. O výchově se v těchto rodinách moc nemluví ani nečiní (viz kapitola o způsobech výchovy).

Naštěstí působí v naší republice mnoho organizací, které se zabývají rodinou, výchovou dětí a dalšími problémy, které mohou v rodině nastat. Zřizovateli jsou **nestátní, neziskové a příspěvkové organizace**, které od státu dostávají prostřednictvím ministerstva práce a sociálních věcí, krajských úřadů finanční příspěvky (granty) na provoz svých středisek. Tím stát nepřímo podporuje další psychologickou poradenskou pomoc rodinám a jejich dětem. Za všechny jmenujme Fond ohrožených dětí, Dětské krizové centrum, Linka bezpečí, Jahoda, Střep a Poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy, které sídlí v krajských městech České republiky.

Některá **média** vysílají pořady a vydávají **časopisy** určené pro rodiny a jejich děti. I ty jsou částečně hrazeny ze státních peněz formou dotací. Obsahem těchto pořadů a časopisů jsou odborné i laické názory a postoje na různé problémy, které se mohou v rodině objevit a ohrozit její funkci. Cílem pak rada a postup ke správnému řešení problémů, které mohou rodiče a jejich děti trápit.

Česká televize vysílá od pondělí do čtvrtka pořad Sama doma, v úterý podvečer pořad Rodiče a škola, ve středu pořad Rodinné křižovatky. Jednou měsíčně vychází časopis Betyňka, Maminka, Rodiče.

V neposlední řadě máme mnoho odborníků, kteří se zabývají problematikou rodiny a výchovou dětí, a svoje veškeré poznatky publikují ve svých **knihách**. Nejvíce titulů s tímto tématem vydává nakladatelství

Portál. Ty se stávají výbornými příručkami a pomocníky při výchově dítěte a při řešení rodinných potíží. Bohužel tyto knihy čtou jen učitelé, vychovatelé a rodiče, kteří mají skutečný zájem dozvědět se něco nového o výchově dítěte, jeho vývoji a o správném fungování rodiny.

PRAKTICKÁ ČÁST

7. Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je prokázat, že v každé třídě základní školy je rodina, která svými problémy záporně působí na vývoj osobnosti dítěte a ovlivňuje jeho chování vůči škole, učiteli a spolužákům. Právě rodinné prostředí – počet členů v rodině a způsob výchovy je jednou z příčin negativního vztahu dítěte ke spolužákům a učiteli.

Uvedu některé způsoby a metody, jimiž může učitel odhalit příčiny zvláštního, nevhodného chování dítěte bez pomoci speciálních psychologických šetření.

Tyto informace přispějí k pochopení dětských projevů a vhodné volbě práce. Zároveň může učitel napomoci řešení některých rodinných problémů nebo odkázat na vhodná odborná pracoviště, která se zabývají péčí o rodinu a dítě, jak jsem popsala v kapitole 6.

Pokusím se nahlédnout do dnešní rodiny a na základě výsledků užitých metod bych ráda zodpověděla následující otázky:

- 1) Kolik problémových rodin připadá na vzorek vybraných dětí mladšího školního věku?
- 2) Z jakého typu problémové rodiny nejčastěji dítě pochází?
- 3) Jaké problémy se jich nejčastěji dotýkají?
- 4) Jak navazují a řeší učitelé vztah k problémové rodině, aby co nejméně poškozovala správný vývoj dítěte?

V průběhu výzkumné části bude vždy odkaz na otázku, které se daná část týká.

V závěru praktické části je konkrétně popsána kazuistika dvou dětí z problémových rodin, které vyučuji.

8. Předpoklady výzkumu

1. Předpoklad

Za svou dosavadní pětiletou praxi mám zkušenost, že se v každé třídě učitel setká s problémovou rodinou. Dítě z této rodiny se vyvíjí normálním způsobem, avšak ze strany rodiny je ovlivňován takovým způsobem, že učitel musí svým citlivým chováním a přístupem mírnit, korigovat a zlepšovat vztah mezi ním a dítětem, ale často také vztahy mezi ostatními spolužáky. Výzkumem chci ověřit, zda se skutečně v každé třídě učitel setká s problémovou rodinou.

2. Předpoklad

Ze vzájemných rozhovorů s ostatními učiteli, pozorováním při pedagogické radě, četbou tisku a literatury, předpokládám, že nejčastěji se problémová rodina vyskytuje u rozvedených rodin, u rodin se zavrhuje, zanedbávající a rozmazlující výchovou. Výzkumem chci potvrdit platnost předchozích výzkumů.

3. Předpoklad

Ze zkušenosti a z analýzy literárních pramenů vím, že dítěte z problémové rodiny se dotýkají běžné problémy, které se v některých případech kumulují. Domnívám se, že výzkum potvrdí i tento můj předpoklad.

4. Předpoklad

V kapitole 6 jsem uvedla nejdostupnější pomoc, jaká se rodinám nabízí. Předpokládám, že učitelé nevyužívají ve spolupráci s rodinou všech možných dostupných prostředků. S rodiči se snaží komunikovat hlavně prostřednictvím třídních schůzek.

Ve výzkumu bych chtěla prostřednictvím vybraných diagnostických metod tyto své domněnky potvrdit.

9. Metodika

9. 1. Psychologické diagnostické metody

Metody psychologického výzkumu slouží k hlubšímu poznání člověka a jeho složité psychiky.

„Základní metody v psychologii jsou pozorování, experiment, rozbor slovních projevů, rozbor produktů činnosti.“ (cit. 26) Těmito metodami učitel poznává žáky a dozvídá se o nich mnoho užitečného.

„Ze základních psychologických metod vychází psychologické diagnostické metody, které můžeme rozdělit na 1. testové,
2. netestové.

Jako **testové metody** označujeme inteligenční a jiné testy, standardizované dotazníky, některé projektivní techniky a speciální laboratorní vyšetřovací metody.

Mezi **netestové metody** patří rozhovor (řízený, neřízený), pozorování (extrospekce, introspekce), rozbor produktů slovních a písemných činností a přirozený experiment.“ (nepř. cit. 27)

Běžně se užívají metody netestové, ale ke zjištění konkrétnějších informací můžeme použít i metody testové. Návodem nám jsou standardizované testové metody, jichž existuje široká škála. Je nutné umět zvolit správnou metodu pro daný případ, zhodnotit vhodnost v dané situaci a mít hluboké odborné znalosti ve všech oborech psychologie.

Ve své práci jsem užila vlastní dotazník, upravený pro školskou potřebu. /příloha/

Při kazuistice jsem užila netestové metody – rozhovor, pozorování, rozbor produktů slovních a písemných činností.

9. 2. Užité metody – dotazník

Dotazník slouží ke shromažďování základních diagnostických údajů, jak o této metodě shodně píší Švancara (1980), Dittrich (1993) a Čáp (1993). Dotazník patří k široce používaným metodám, protože je jednoduchý a časově méně náročný než jiné psychologické metody.

Bývá předem písemně připravený i s nabídkou odpovědí, a tak je oblíbený pro snadné vypracování, vyhodnocování a interpretaci. Nevýhodou je, že chybí osobní kontakt, a tak nemůžeme upřesnit otázku, která nebyla pochopena či plně zodpovězena. Další nevýhodou je možnost respondenta odpovídat záměrně nepravdivě. To lze částečně kompenzovat zařazením takových otázek, na něž existuje jen jedna možná upřímná odpověď. Počet nehodnověrných odpovědí se označí jako „skór lži“, a pokud je vyšší než určitá hranice, nepovažujeme odpovědi takové osoby za hodnověrné a údaje od ní nezahrnují se do zpracování výzkumných dat.

Otázky v dotazníku mohou být uzavřené, respondent odpovídá ano – ne – nevím, nebo otevřené, kde respondent vypisuje výčet nebo vybírá z nabídky vhodnou odpověď.

Existuje celá škála druhů dotazníků, které jsou rozděleny podle jejich komplexnosti.

9. 3. Výběr vzorku dětí

Pro cíl výzkumu jsem zvolila dotazníkovou metodu určenou učitelům 1. stupně tří základních škol, které sídlí v našem okolí. Základní škola Skřivany, kde pracuji, Základní škola Smidary a Základní škola Hlušice jsou školy sídlící na venkově, každá má 9 ročníků a svým zaměřením a obsahem činností si jsou velmi podobné. Výzkumu se tedy zúčastnilo 15 učitelek, které vyučují na 1. stupni.

Pro podrobný cíl výzkumu jsem zvolila svou první třídu, ve které vyučuji. Zde jsem použila metodu pozorování, rozhovoru, analýzu

pedagogické dokumentace a rozbor výsledků činnosti. Ve třídě mám 12 dětí, se kterými jsem celý den, a proto mohu po prvním školním roce analyzovat spolupráci s rodinami dětí a vliv rodiny na vývoj dítěte.

9. 4. Výzkum na základě dotazníku

Můj dotazník je určen pro učitele 1. stupně, kteří mohou analyzovat svou kmenovou třídu a výběr otázek je přizpůsoben cíli výzkumu.

Vlastní poznámka k dotazníku:

Objektivnost dotazníku samozřejmě snižuje fakt, že každý učitel jako subjekt může vnímat problémovou rodinu odlišně. Konkrétně to tedy znamená, že jedno dítě může být hodnoceno jedním učitelem jako dítě z problémové rodiny a druhým učitelem jako dítě z rodiny bezproblémové (viz např. otázka č. 6f, 7).

Uvedu příklad: Mám ve třídě dívku, která nerespektuje mých pokynů ani pokynů jiných vyučujících. Neustále svým vykřikováním a pobíháním narušuje výuku. Chce být středem pozornosti a ve všem první. Jak vyplývá z vyšetření PPP – LMD u ní prokázána nebyla. Někteří vyučující se přiklánějí k tomu, že její chování je zcela důsledkem jejího vrozeného temperamentu. Já se domnívám, že toto je výsledkem rozmazlující nevhodné rodinné výchovy.

Musíme si uvědomit, že je-li dotazník závislý na subjektivním posouzení vyučujícího, vyvstává vždy riziko zpochybnění výsledků. Z tohoto důvodu je třeba brát tento dotazník s jistou rezervou.

Zjišťuji, kolik je problémových rodin ve třídách, jaké typy rodin se nejčastěji vyskytují, s jakými problémy se setkáváme u dítěte z problémové rodiny a jak škola a učitel řeší tyto problémy s touto rodinou. Také chci

zodpovědět otázky, které jsem si položila za cíl výzkumu, popsané v kapitole 7.

Hlavní poznatky jsem zpřehlednila v následujících tabulkách.

Tabulka 1

Základní škola	Skřivany	Smidary	Hlušice
Celkem dětí	198	191	174
Na 1. stupni	103	94	80
Počet PR celkem na 1. stupni	20	17	14
Procentní část PR na 1. stupni	19 %	18 %	17,5 %

Poznámka: PR = problémová rodina

Z tabulky 1 vyplývá, že na 1. stupni všech tří základních škol jsou problémové rodiny, a tak si můžeme zodpovědět otázku 1 z kapitoly 7.

Kolik problémových rodin připadá na vzorek vybraných dětí mladšího školního věku?

Na vzorek vybraných dětí mladšího školního věku ze všech tří škol připadá na 1. stupeň celkem 277 dětí, z toho je 51 problémových rodin, což tvoří 18,4 % .

V tabulce 2 je podrobně znázorněno, kolik dětí je v každé třídě základní školy a kolik dětí je z problémové rodiny. Vidíme, že průměrně jsou v každé třídě 3 problémové rodiny. Výjimkou je 2. třída ZŠ Skřivany, kde podle třídní učitelky připadá 7 problémových rodin na 19 dětí, což tvoří téměř 37 %.

Dalším dílčím poznatkem je skutečnost, že sečteme-li problémové rodiny podle ročníků, tak nejvíce jich je ve 2. a 4. třídách základních škol (13 problémových rodin).

Ze zkušenosti vím, že zatímco v 1. třídě nejsou rozdíly ve schopnostech a dovednostech dětí tak výrazné, ve 2. třídě dochází již k rozdílnostem mezi dětmi a mnoho dětí se zhorší v prospěchu. Chování dětí se také mění, z ostýchavých prvňáků se stávají sebevědomí žáci. Tím se mění chování a přístup rodičů ke škole a učiteli. Ve 4. třídě dochází k těžšímu učivu (cizí jazyk, dělení prvouky na vlastivědu a přírodovědu) a zde jsou vidět největší rozdíly ve schopnostech a dovednostech dětí. Provozkující chování některých žáků je vědomé a podporované ze strany rodičů.

Tabulka 2

Základní škola	Skřivany	Smidary	Hlušice
1. třída	12/2	16/3	18/2
2. třída	19/7	20/4	14/2
3. třída	26/3	17/3	15/4
4. třída	22/5	26/5	12/3
5. třída	24/3	15/2	21/3

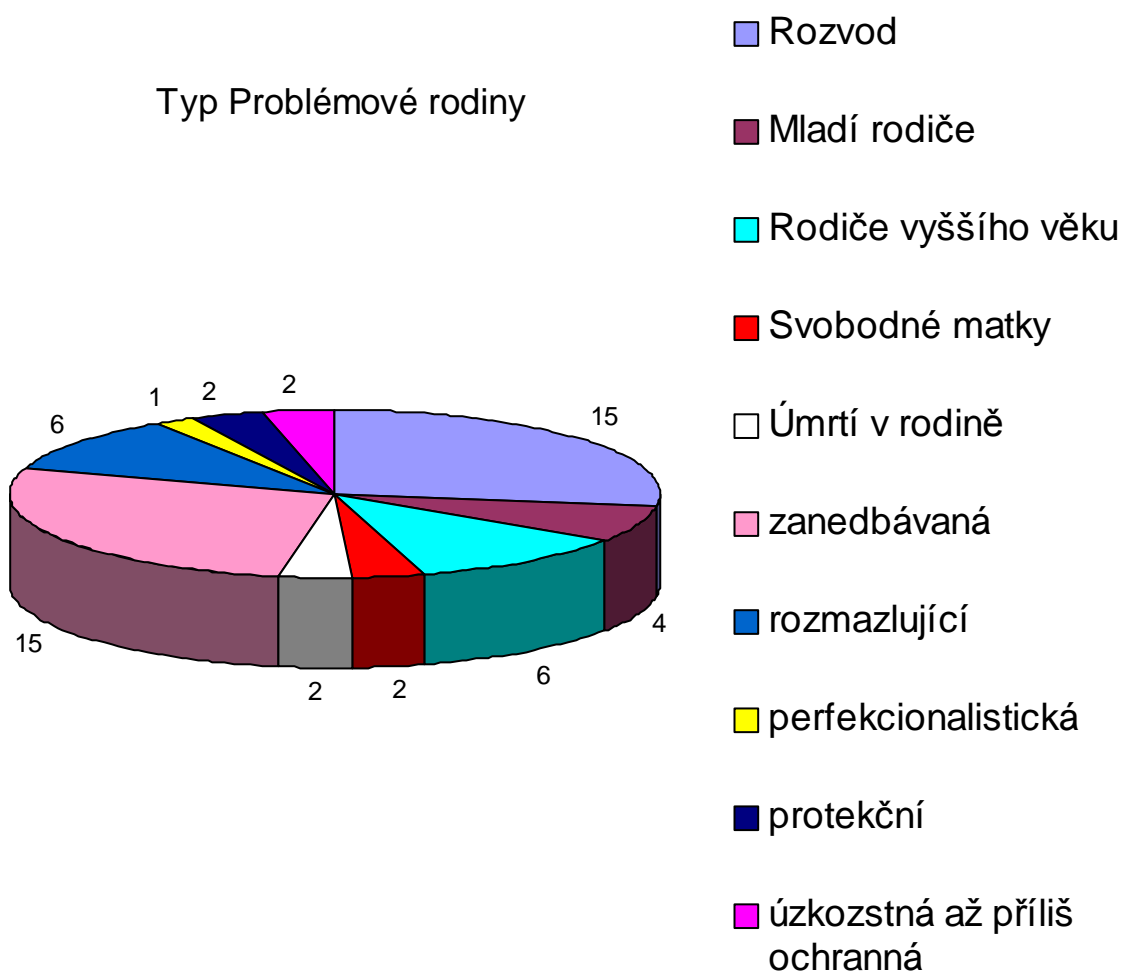
Poznámka: počet dětí ve třídě/počet problémových rodin

V následujícím grafu 1 jsem zprehlednila, jaké typy problémových rodin (a jejich četnost) se nejvíce vyskytují mezi dětmi ve školách. Vidíme, že nejvíce problémových rodin se objevuje u rozvedených rodin, u rodin se zanedbávající výchovou.

Zajímavé je, že mezi další problémové rodiny označují učitelé na 1. stupni rodiče vyššího věku a rodiny s rozmazlující výchovou. Tím se do popředí dostává fakt, že pozitivní způsob výchovy představuje pohledem

pedagoga větší riziko na psychický vývoj dítěte než negativní způsob výchovy. Je to nejspíš dáno tím, že tyto rodiny mají jen jedno dítě, pro které chtějí jen to nejlepší a snaží se mu vše ulehčovat.

Graf 1

Z nabízených možných odpovědí nikdo z učitelů neodpověděl, že by ve třídě měli dítě z rodiny, kam přibyl nový člen, nebo z rodiny se zavrhuje výchovou.

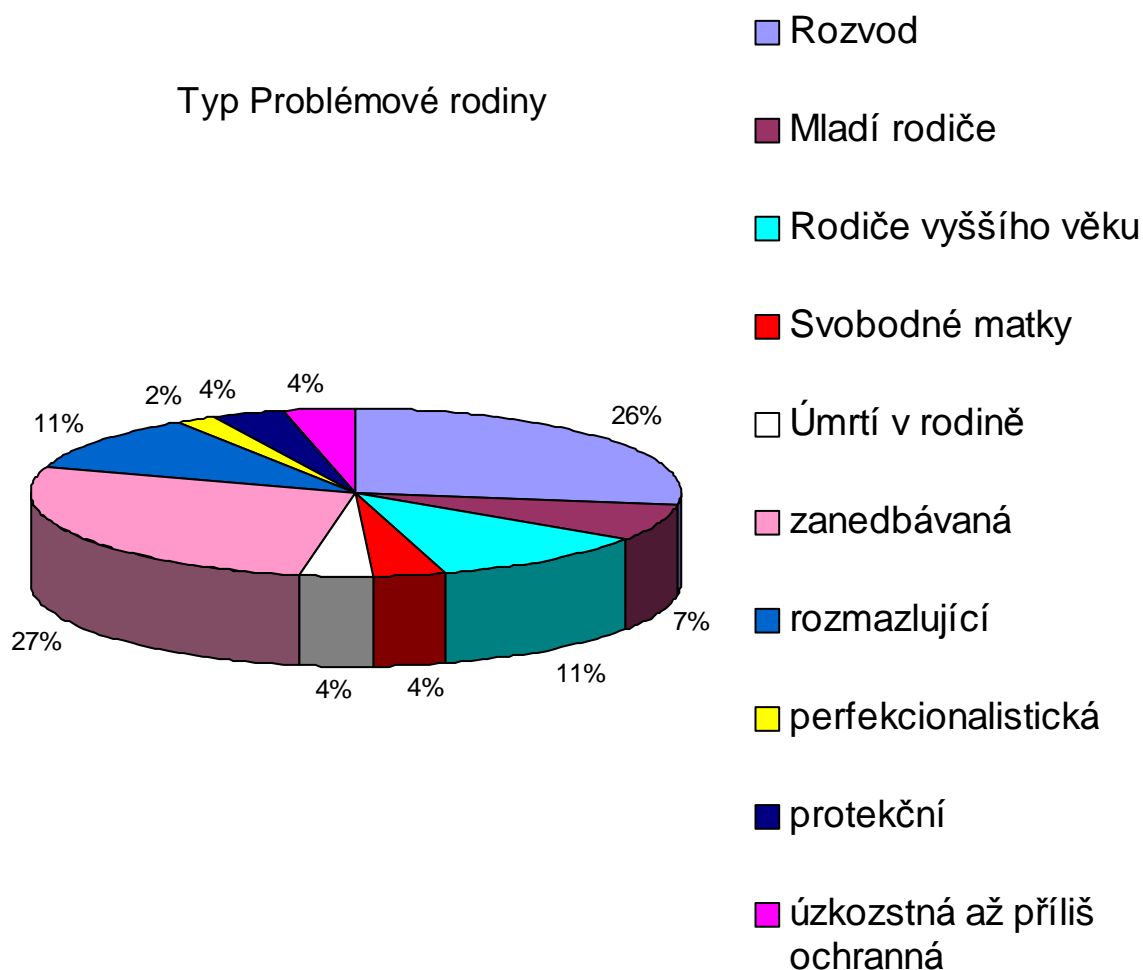
Ve třech případech označili učitelé, že jsou-li rodiny rozvedené, dochází ke kombinaci s rozmazlující výchovou. V jednom případě označila učitelka kombinaci, že u rozvedné rodiny dochází k zanedbávající výchově.

V grafu 2 jsem četnost typů problémových rodiny zpřehlednila procentuálně. Z grafu si můžeme zodpovědět otázku 2 z kapitoly 7.

Z jakého typu problémové rodiny nejčastěji dítě pochází?

Dítě nejčastěji pochází z rodiny se zanedbávající výchovou a z rozvedené rodiny.

Graf 2

U dětí z problémových rodin se setkáváme s mnoha problémy. Sestupně jsem seřadila nejčastější obtíže a četnost kolikrát učitelé zakroužkovali nabízenou odpověď. Zde si také můžeme zodpovědět otázku z kapitoly 7:

Jaké problémy se jich nejčastěji dotýkají?

1. nenošení pomůcek a potřeb na vyučování	12x
2. nezájem rodičů o prospěch a chování dítěte	9x
3. neustálé omlouvání dítěte	8x
4. zanedbaný zevnějšek a hygiena dítěte	6x
5. nerespektování školního řádu – včasné příchody na hodinu	5x
6. ekonomické důvody	5x
7. nemoci – bolení hlavy, břicha, zvracení...	2x
8. protěžování dítěte	2x
9. žádné	2x

Jak můžeme pozorovat, nejvíce se objevují obtíže související s minimem zájmu o dítě a jeho učení. U těchto dětí se také vyskytuje více těchto problémů, než jen nenošení pomůcek. Za to, že rodiče nemají zájem o prospěch a chování dítěte, že zanedbávají jeho zevnějšek a hygienu, že mají ekonomické problémy dítě nemůže a odpovědnost za tato jednání nesou pouze rodiče.

Faktem zůstává, že se tyto obtíže nejvíce podepisují na dítěti a ovlivňují jeho postoje k životu a společnosti. S dítětem, jehož rodiče se neúčastní školních akcí, které si nenosí pomůcky na vyučování, které chodí v zašpiněném páchnoucím oblečení, si ostatní děti nechtějí hrát, nechtějí ho včlenit mezi sebe.

Někteří rodiče se starají zase až moc a neustále své dítě za jeho chyby omlouvají. Je zajímavé, že ve dvou případech třídní učitelky uvedly, že se u

dítěte neprojevují žádné obtíže, i když jejich rodiny vykazují typické známky problémové rodiny - rozvod. Z nabízených možných odpovědí, žádná z učitelek neodpověděla, že by dítě mohlo být přetěžováno.

Rozmanitost problémů, se kterými se učitel setkává, je velmi široká a jak jsem již uvedla v teoretické části, je jen na učiteli, jaký zvolí přístup a postup pomoci dítěti a celé rodině.

V následujícím přehledu můžeme pozorovat, jakou formou nejčastěji učitel řeší problémy, které se objevují u dítěte z problémové rodiny. I zde uvádím četnost, kolikrát zakroužkovali učitelé nabízené odpovědi. Nakonec si můžeme tedy zodpovědět poslední otázku z kapitoly 7.

Jak navazují a řeší učitelé vztah k problémové rodině, aby co nejméně poškozovala správný vývoj dítěte?

Z možných odpovědí připravených v dotazníku nejčastěji třídní učitelé odpověděli:

1. Častá a vzájemná komunikace s rodiči, nejen při třídních schůzkách.	17x
2. Po dohodě s rodiči kontaktujeme pomoc v Pedagogicko – psychologické poradně.	8x
3. Neřešíme.	3x
4. Doporučené lékařské vyšetření.	2x
5. Ve finančních potížích nabízíme splátky.	1x
6. Pomoc Obecního úřadu (pomoc sociálních pracovníků).	1x
7. Návštěva poradny pro rodinu.	1x
8. Jiný způsob. Rozvedení rodiče se navzájem na sobě informují na dítě a matka plně respektuje otcovu pomoc dítěti.	1x
9. Jiný způsob. Snaha učitele o komunikaci s rodiči.	1x

Jak přehled ukazuje, většina učitelů se snaží s rodiči být neustále v kontaktu. Pokud selhává vzájemná komunikace s rodiči, učitelé volí s rodiči prostředníka a to odborníky v PPP. Zajímavé je, že někteří učitelé s rodiči z problémových rodin neřeší problémy, které se projevují u dítěte.

Z možných odpovědí nikdo z učitelů neodpověděl, že komunikují přes prostředníka školy tj. výchovného poradce nebo vedení školy a nikdo neuvedl možné kombinace řešení.

10.Kazuistika mé třídy a problémových rodin

Při jednání s rodiči jsem zjistila, že v 1. třídě, kde vyučuji 12 dětí, mám dvě rodiny, jež považuji za problémové, a které negativně ovlivňují psychický vývoj dítěte. K tomuto jsem dospěla pomocí užitých metod.

10. 1 Užití metody – pozorování, rozhovor, analýza pedagogické dokumentace, rozbor výsledků činnosti

Mezi nejběžnější používané diagnostické metody patří **pozorování**. Více o této metodě píše Švancara (1980), Dittrich (1993) a Čáp (1993). Na 1. stupni základní školy je učitel s dětmi celý den. Pozoruje je dlouhodobě – celoročně pozorně nejen při vyučování, ale i o přestávkách, při obědě, na výletě, při různých hrách. Vidím, jak se chová dítě samo při činnosti a jak se chová v kolektivu dětí.

„Takovému pozorování říkáme příležitostné (neexperimentální). Někdy může učitel vyvolat (navodit) situaci, která může náhle změnit chování přítomných dětí. Například při hře, kde cílem je pro dítě odměna, se někteří neposední a jinak příliš hluční ale i tiší žáci zapojí do hry a intenzivně ji prožívají. Takovému pozorování říkáme systematické (experimentální).

Zdá se, že pozorování je lehkou diagnostickou metodou. Není to pravda. Nezkušený pozorovatel (učitel) neví, co má dříve ve třídě, kde učí

pozorovat. I učitel se pozorováním stále učí. Některé zajímavé momenty chování dítěte si je dobré zapsat, abychom byli při jednání s rodiči připraveni a měli v ruce konkrétní údaje a důkazy.“ (nepř. cit. 28)

Podle Švancary (1980), Dittricha (1993) a Čápa (1993) právě **rozhovor** je další běžnou diagnostickou metodou, kterou učitel používá. Rozhovorem se učitel přibližuje dítěti a snaží se vřelým a kladným přístupem získat informace např. o rodině, zálibách, volném čase, kamarádech. Jak jsem se zmínila v kapitole 5. 1. nepodrobíme dítě výslechu, ale při navození tématu rozvineme rozhovor – diskuzi. Volíme takové otázky, u kterých se může dítě rozmluvit a otevřít se. Všímáme si nejen obsahu sdělení, ale také citových projevů, gest, mimiky.

Při mých rozhovorech s dětmi probíhalo zároveň také pozorování. Jednání s rodiči z obou rodin jsem také vedla tímto způsobem. Při rozhovoru s rodiči dětí jsem využila nedirektivní přístup komunikace tak, jak píše v kapitole 6. 1. Přitom jsem také pozorovala jejich citové projevy a gesta. Myslím, že metoda pozorování a rozhovoru by se měla vždy doplňovat.

Další diagnostickou metodou je **analýza pedagogických dokumentů**. Pedagogická dokumentace patří mezi prvotní materiály o dětech, které má učitel vyučovat. V nich je zmíněna rodinná situace, zaměstnání rodičů, lékařská doporučení aj.

Mnoho cenných poznatků přináší i metoda **rozbor výsledků činnosti**. „Podle činností a vypracovávání úkolů poukazujeme na schopnosti a dovednosti dítěte, jeho zájem nebo nezájem o učení, svědomitost, trpělivost, vytrvalost.“ (nepř. cit. 29)

Kromě reakcí na různé jevy při vyučování i o přestávkách jsem sledovala také jejich oblečení, stav školních pomůcek, domácí přípravu aj. Pozorovala jsem jejich přirozené chování o samotě i v kolektivu, reakce na napomenutí, reakce na pochvalu, reakce na neúspěch, obratnost při kreslení

a pohybu. Všimla jsem si komunikace se spolužáky a odlišností v komunikaci s dospělými.

Na základě výše uvedených metod jsem vysledovala žáky, jejichž rodiny považuji za problémové.

10. 2. Rodina Terezy

Tereza je narozena v červnu 1997, je třetí nejmladší dítě z úplné rodiny. Od čtyř let docházela do školky, měla o jeden rok odklad školní docházky. Rodina žije ve Skřivanech v obecním bytě, rodiče jsou řadu let nezaměstnaní a bez vzdělání. Tereza má o 6 let starší sestru a o 4 roky staršího bratra.

Chování Terezy je přátelské a milé, jak k ostatním dětem tak k učiteli. Snaží se zaujmout, pomoci a pochválit ostatní za pěknou práci, velmi si cení, když ji pochválím přede všemi a když ji uznají i spolužáci a kamarádi se s ní. Při práci je trpělivá, dává si záležet, její tempo je pomalé. Slovní zásoba je velmi chudá a jednoduchá. Tereza nezná pohádky, zvířata, rostliny, nerozumí slovům, které ostatní žáci již umí. Přestože podle mého odhadu jsou její schopnosti v podprůměrném pásmu inteligence, snaží se a opakováním učiva se zlepšují její výkony. Poslušnost, dochvilnost na začátek vyučování a udržování pořádku kolem sebe jsou vlastnosti, které jí chybí. Ke konci školního roku se to již zlepšilo, avšak citlivým přístupem mezi řečí jí stále musím připomínat základní pravidla slušného chování. Volím taková slova, která by ji neuváděla do rozpaků a neponižovala ji. Myslím, že toho si velmi cení a ví, že se na mě může kdykoliv obrátit o pomoc.

Při rozhovorech o rodině se nezapojuje do diskuse, stydí se mluvit o své rodině. Rodiče si jí nevšímají, školní práce a výsledky je zajímají jen tehdy, když dostane Tereza špatnou známku. Sami pak připouštějí, že dané učivo neumí a je obtěžuje se s ní učit. Volný čas tráví celá rodina doma u televize

a v okolí domu, kde bydlí. Jako nejmladšího dítěte si Terezy nikdo nevšímá, a tak se snaží prorazit ve společnosti a sama se přihlásila do několika zájmových kroužků, které působí na škole. Navštěvuje i kroužek aerobiku, který vedu, a zde je velmi úspěšná.

S rodiči jsem měla možnost mluvit jednou na třídní schůzce, a pak ještě dvakrát, kdy jsem s matkou Terezy hovořila o jejím chování, čistotě a hygieně, které se mi u ní nelíbí. Pokaždé se matka Terezy cítila dotčena a uražena. Rozhovory však postupně přinesly výsledky a po každé naší schůzce byla vždy Tereza poslušnější a dochvilnější, čistší a upravenější. Po čase se ale vše vrátilo do starých kolejí. I teď bych potřebovala s rodiči opět mluvit, ale ti nejeví zájem. Myslím, že rodiče vychovávají Terezu způsobem zanedbávajícím, jak jsem popsala v kapitole 3. 3. 2.

Trpělivým, citlivým někdy až soucitným, ale přísným a odpovědným přístupem se snažím Terezu ovlivnit a nenásilným způsobem ji přimět ke slušnému chování, dochvilnosti a čistotě.

10. 3. Rodina Tomáše

Tomáš je narozen v září 1997, má o 4 roky staršího bratra a pochází z úplné rodiny. V rodinném domě ve Skřivanech žije rodina i s prarodiči ze strany matky. Otec i matka jsou vyučeni a pracují na dvanáctihodinové směny. Tomáš od tří let navštěvoval školku.

Tomáš je velmi přítulný, snaží se vlichotit a neustále na sebe upozorňovat. Chce být nejlepší mezi dětmi, chce vynikat a jakoukoliv kritiku ze strany spolužáků a učitele naprosto odmítá. Je-li něčím vinen, tak zapírá a lže. Jeho slovní zásoba je chudá, nezná společenské hry. Tím, že se stále hádá a přesvědčuje spolužáky o své pravdě, nemá ve třídě bližšího kamaráda. Baví ho pouze televize, počítač a jízda na kole. Je nesamostatný, netrpělivý a nepozorný při výuce. Raději odkládá úkoly na doma, kde je s ním vždy někdo z rodiny udělá. Protože ho spolužáci do her odmítají mezi

sebe, snažím se dětem dělat prostředníka a nenásilným způsobem učím Tomáše společenským hrám a přesvědčuji jej o jeho možné úspěšnosti v nich. Když nastane ve třídě po hádce klid, snažím se vstřícným a tichým hlasem říci dětem, kdo má pravdu a proč to tak je.

O tématech o rodině mluví velmi rád, snaží se rodinu vyzdvihovat mezi nejlepších. O jeho školní výsledky se rodiče velmi zajímají, jakýkoliv nezdar omlouvají tím, že Tomáš nosí silné brýle.

Rodiče se neúčastní třídních schůzek, ve čtvrtletí se chodí individuálně informovat o prospěchu a chování svého dítěte. Při rozhovoru však po chvíli přiznávají, že jeho schopnosti a dovednosti jsou průměrné a že nemají čas se s ním tolik učit, protože chodí do práce. Své rodičovské povinnosti odkládají na prarodiče, kteří chlapcům vše dovolí. Také za Tomášovy nezdary ve škole považují mě, protože jsem na něj přísná, náročná a učím ho samostatnosti, které se brání. Myslím, že rodiče vychovávají Tomáše způsobem protekčním, jak jsem popsala v kapitole 3. 2.

V tomto případě jsem ještě nenašla tu nejvhodnější cestu, protože Tomáš věří pouze těm, o nichž si myslí, že ho mají rádi (mě k nim nepočítá) a směřují se s tím, jaký je, aniž by se snažili změnit jeho nevhodné chování a postoje.

11. Shrnutí výsledků výzkumu

11. 1. Širší výzkum

Cílem mého výzkumu bylo ověření mé hypotézy týkající se problémových rodin se skutečností v Základní škole ve Skřivanech a se školami v našem blízkém okolí.

Jak výzkum ukázal, problémové rodiny jsou „problémem“ na každé škole. Důkazem je tabulka 2, která podrobně ukazuje, že skutečně v každé

třídě 1. stupně základních škol je podle učitelů alespoň jedna problémová rodina. Tím se plní můj 1. předpoklad o existenci problémových rodin.

Tabulka 2

Základní škola	Skřivany	Smidary	Hlušice
1. třída	12/2	16/3	18/2
2. třída	19/7	20/4	14/2
3. třída	26/3	17/3	15/4
4. třída	22/5	26/5	12/3
5. třída	24/3	15/2	21/3

Můj 2. předpoklad a následný výzkum se shoduje v tom, že rozvod manželů a zanedbávaná výchova v rodině se stále drží na prvním žebříčku typů problémových rodin. Také se potvrdilo, že rodiny s rozmazlující výchovou bývají časté.

Ani v jednom případě učitelé nezaznamenali, že by ve třídě měli dítě z rodiny se zavrhuječím způsobem výchovy. Dále výzkum překvapivě ukázal, že do popředí se derou problémové rodiny vyššího věku rodičů. Je to dáno tím, že v dnešní době myslí rodiče nejprve na hmotné materiální zajištění rodiny a teprve pak si pořizují dítě

3. předpoklad potvrdil, že na příkladu zkoumaného dítěte bylo potvrzeno, že problémy, které se projevují u dítěte z této rodiny, nejsou nijak výjimečné od jiných, jenom jsou častější a opakované.

Ve 4. předpokladu jsem se domnívala, že učitelé mluví s rodiči nejvíce při třídních schůzkách. Je pozitivní, že učitelé s rodiči z problémových rodin vzájemně komunikují nejen při třídních schůzkách, ale někteří při řešení problémů využívají více možných cest. Je pozoruhodné, že s některými problémovými rodinami učitelé nenavozují žádný vztah a tím ani neřeší problémy, které se objevují u dítěte.

11. 2. Shrnutí kazuistiky

Kapitolu o kazuistice dětí z problémových rodin jsem do výzkumné části zařadila proto, abych konkrétně ukázala, jakými psychologickými a diagnostickými metodami může učitel zjistit rodinné zázemí a pochopit chování a jednání dítěte v závislosti na nich.

Čím podrobnější informace učitel má, tím přesněji se může zaměřit na utváření kladného vztahu k dítěti z problémové rodiny. Práce je to dlouhodobá a velmi pomalá. Myslím, že i já a mé dvě děti jsme našly cestu pro vytvoření pevného a kladného svazku, který přináší chuť pracovat.

12. Závěr

Úkolem pedagoga – učitele není jen vzdělávat, ale i vychovávat dítě a dbát o jeho správný psychický vývoj. Často slyšíme a mluvíme o problémovém dítěti, ale zapomínáme na rodinu, ze které pochází. Ne z každé problémové rodiny vyrostě „problémové“ dítě, tak jako z běžné rodiny není vždy „bezproblémové“ dítě. Je tu jen větší riziko, že dítě, které vykazuje určité problémy v chování, může pocházet z určitého typu problémové rodiny, jak jsem popsala ve své práci.

Právě rodina je prvním místem, kde musíme hledat příčiny nevhodného chování. Ale musíme si uvědomit, že chování dítěte není pouze důsledkem působení rodiny, ale všech aspektů, s nimiž dítě přichází do styku – jako je třídní kolektiv, kamarádi, učitel. Chování dítěte ve škole ovlivňují též významně učitelovy metody a formy práce, zkušenosti, jeho schopnost empatie... Nesmíme také opomenout genetické předpoklady. Je proto velmi důležité vždy pečlivě zvažovat všechny možnosti a vyvarovat se unáhlených závěrů.

Učitel by měl znát typy různých rodin a dopad její velikosti a výchovy na psychický stav dítěte. Jen tak může zvolit ten nejlepší správný přístup k dítěti.

Praktická část ukázala, že je mnoho problémových rodin, se kterými se učitelé setkávají. Je tedy důležité, aby měli dostatek informací, materiálů a možností, jak s takovými rodinami spolupracovat při vytváření pozitivního vztahu k dítěti.

Myslím, že moje diplomová práce je vhodnou příručkou pro učitele, kteří chtějí pomoci problémovým rodinám a nalézt správnou cestu k dítěti z této rodiny.

Dalším námětem pro zpracování může být podrobná analýza a výzkum o jednotlivých typech problémových rodin.

Mým úkolem bylo seznámit se s jednotlivými typy problémových rodin a pokusit se nalézt cestu k dítěti z takové rodiny.

Myslím, že toto předsevzetí jsem splnila.

13. Seznam citací

Poznámka: cit. = citace přímá – zde zkratku neuvádím

nepř. cit. = citace nepřímá

Seznam obsahuje jen autora, dílo a stranu. Nakladatelství, místo, rok vydání a ISBN jsou uvedeny v seznamu literatury.

1. ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování* str. 271
2. ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy* str. 161
3. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie* str. 42
4. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.* str. 102
5. ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy* str. 191
6. www.atre.cz/zakony/ *Zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině* § 32
7. www.atre.cz/zakony/ *Zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině* § 31
8. www.atre.cz/zakony/ *Zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině* § 43, 44
9. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 153
10. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 158
11. MATĚJČEK, Z.,
DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte* str. 53
12. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*
nepř. cit. str. 158
13. DUNOVSKÝ, J. *Sociální pediatrie* str. 115
14. Matějček, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 61
15. Matějček, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*
nepř. cit. str. 61
16. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 61
17. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 62
18. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 62
19. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství* str. 63

20. PRŮCHA, J.	<i>Moderní pedagogika</i>	str. 413
21. FONTANA, D.	<i>Psychologie ve školní praxi</i>	str. 42
22. FONTANA, D.	<i>Psychologie ve školní praxi</i>	str. 41
23. KODÝM, M., LANGOVÁ, M.	<i>Učitel a žák ve výchovně vzdělávacím procesu</i>	nepř. cit. str. 161
24. DUNOVSKÝ, J.	<i>Sociální pediatrie</i>	nepř. cit. str. 122 – 125
25. www.mpsv.cz	<i>Sociální problematika</i>	nepř. cit.
26. ČÁP, J.	<i>Psychologie výchovy a vyučování</i>	str. 151
27. ČÁP, J.	<i>Psychologie výchovy a vyučování</i>	nepř. cit. str. 160 – 162
28. ČÁP, J.	<i>Psychologie výchovy a vyučování</i>	nepř. cit. str. 151
29. ČÁP, J.	<i>Psychologie výchovy a vyučování</i>	nepř. cit. str. 157

14. Seznam použité literatury

1. AUGER, M., BOUCHARLAT, Ch. *Učitel a problémový žák*
Praha, Portál 2005, 1. vydání,
ISBN 80-7178-907-0
2. ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*
Praha, Portál 2001, 1. vydání,
ISBN 80-7178-463-X
3. ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*
Praha, Univerzita Karlova 1993, 1. vydání,
ISBN 80-7066-534-3
4. ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*
Praha, ISV 1996, 1. vydání,
ISBN 80-85866-15-3
5. DITTRICH, P. *Pedagogicko – psychologická diagnostika*
Jihočany, H&H 1993, 2. upravené vydání,
ISBN 80-85467-06-2
6. DYTRYCH, Z. a kol. *Problémové rodiny a duševní zdraví*
Praha, MPSV ČSR 1982, 1. vydání
7. DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie*
Praha, Grada 1999, 1. vydání,
ISBN 80-7169-254-9
8. FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*
Praha, Portál 1997, 1. vydání,
ISBN 80-7178-063-4
9. KODÝM, M., LANGOVÁ, M. *Učitel a žák ve výchovně vzdělávacím procesu*
Praha, Univerzita Karlova 1989, 1. vydání
10. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*
Praha, SPN 1992, 1. vydání,
ISBN 80-04-25236-2
11. MATĚJČEK, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*
Praha, SPN 1991, 1. vydání,
ISBN 80-04-24526-9
12. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*
Praha, Galén 1994, 1. vydání,
ISBN 80-85824-06-X
13. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*
Praha, Grada 2002, 1. vydání,
ISBN 80-247-0332-7
14. MATOUŠEK O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*
Praha, Sociologické nakladatelství 1993,
1. vydání, ISBN 80-901424-7-8

15. PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*
Praha, Portál 2002, 2. přeprac. a aktualiz.
vydání, ISBN 80-7178-631-4
16. SMRČKA F., a kol. *ABC rodinné výchovy*
Praha, SPN 1986, 3. vydání
17. ŠVANCARA, J. a kol. *Diagnostika psychického vývoje*
Praha, Avicenum 1980, 3. upravené vydání
18. VALIŠOVÁ, A. *Asertivita v prostředí rodiny a školy*
Praha, ISV 2002, 1. vydání,
ISBN 80-86642-03-8
19. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*
Praha, Portál 2000, 1. vydání,
ISBN 80-7178-308-0
20. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.*
Praha, Univerzita Karlova, Karolinum
1996, 1. vydání
21. www.mpsv.cz *Sociální problematika*
11. 4. 2005, 1. – 5. stránka
22. www.atre.cz/zakony/ *Zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině*
11. 4. 2005, 13. – 18. stránka

15. Příloha - dotazník

Dotazník pro učitele 1. stupně ZŠ

Prosím o vyplnění dotazníku, který je součástí výzkumu mé diplomové práce.

Děkuji Kateřina Horáková

1. Ve které základní škole pracujete?
2. Kolik má škola celkem dětí?
3. Ve které třídě učíte?
4. Kolik máte ve třídě celkem dětí?
5. Kolik máte ve třídě dětí z problémových rodin?
6. Jaké typy problémových rodin se ve Vaší třídě nejčastěji vyskytují a kolikrát?
 - a) Rozvod rodičů
 - b) Mladí rodiče
 - c) Rodiče vyššího věku
 - d) Svobodné matky
 - e) Nový člen v rodině
 - f) Způsob výchovy v rodině -
 - a) zavrhuje
 - b) zanedbává
 - c) rozmazluje
 - d) perfekcionalistická
 - e) protekční
 - f) úzkostná až příliš ochranná
 - g) Žádné.
 - h) Kombinace. Uveďte jaké?
 -
7. S jakými problémy se setkáváte u dětí z problémových rodin?
 - a) Nezájem rodičů o prospěch a chování dítěte.
 - b) Nenošení pomůcek a potřeb na vyučování.
 - c) Ekonomické důvody.

- d) Nerespektování školního řádu – včasné příchody na hodinu aj..
- e) Zanedbaný zevnějšek a hygiena dítěte.
- f) Nemoci – bolení hlavy, břicha, zvracení, časté močení, průjem.
- g) Výchovné problémy – a) neustálé omlouvání dítěte
 - b) protěžování dítěte
 - c) přetěžování dítěte.
- h) Žádné.
- i) Jiné. Uveďte jaké?

.....

.....

- j) Kombinace. Uveďte jaké?.....

.....

8. Jak řešíte problémy s touto rodinou?

- a) Častá a vzájemná komunikace s rodiči, nejen při třídních schůzkách.
- b) Komunikace přes prostředníka školy tj. výchovného poradce, vedení školy.
- c) Po dohodě s rodiči kontaktujeme pomoc v Pedagogicko – psychologické poradně.
- d) Ve finančních potížích nabízíme splátky.
- e) Lékařské vyšetření.
- f) Pomoc sociálních pracovníků.
- g) Návštěva poradny pro rodinu.
- h) Neřešíme.

- i) Jiný způsob. Uveďte jaký?

.....

- j) Kombinace. Uveďte jaké?.....

.....

